2 ΑΙΩΝΕΣ σε 21 ΕΚΠΟΜΠΕΣ

11

ΜΕΤΑ ΤΗ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ

Θεσμοί σε μετάβαση: το παράδειγμα της ανώτατης εκπαίδευσης και του στρατού, 1974–1975

Συζητούν: Βαγγέλης Καραμανωλάκης – Τάσος Σακελλαρόπουλος – Ηλίας Νικολακόπουλος

ΑΡΧΕΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

2021

2 ΑΙΩΝΕΣ σε 21 ΕΚΠΟΜΠΕΣ

ΑΣΚΙ | 2 Αιώνες σε 21 Εκπομπές
Ψηφιακή εκδοτική σειρά

Επιστημονική επίβλεψη σειράς:
Ηλίας Νικολακόπουλος, Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Κωστής Καρπόζηλος

Έρευνα – επιμέλεια εκδόσεων – εικονογράφηση:
Μάνος Αυγερίδης, Ιωάννα Βόγλη, Στάθης Παυλόπουλος

Απομαγνητοφώνηση: Αναστασία Μέμμου

Audio restoration: Αχιλλέας Φακόπουλος

Επιμέλεια – διορθώσεις: Νίκος Θεοδωρόπουλος

Σχεδιασμός εκδόσεων – εικαστική επιμέλεια: Δημήτρης Τσαλκάνης

Το ψηφιακό εκδοτικό πρόγραμμα «2 Αιώνες σε 21 Εκπομπές» των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ) επιχορηγήθηκε από το Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού (ΥΠΠΟΑ). Η παρούσα έκδοση προορίζεται αποκλειστικά για εκπαιδευτική και ερευνητική χρήση και απαγορεύεται η χρήση για εμπορικούς σκοπούς και άμεσο ή έμμεσο οικονομικό όφελος.

© Copyright: ΑΣΚΙ, 2021

Εικόνα εξωφύλλου: Πανηγυρισμοί στην Αθήνα για την αποκατάσταση της Δημοκρατίας (Φωτογραφικό Αρχείο ΑΣΚΙ)

ΜΕΤΑ ΤΗ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ

Θεσμοί σε μετάβαση: το παράδειγμα της ανώτατης εκπαίδευσης και του στρατού, 1974–1975

Συζητούν: Βαγγέλης Καραμανωλάκης – Τάσος Σακελλαρόπουλος – Ηλίας Νικολακόπουλος

ΑΡΧΕΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

2021

2 ΑΙΩΝΕΣ ΣΕ 21 ΕΚΠΟΜΠΕΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Μπορεί ο ιστορικός διάλογος και ο αναστοχασμός γύρω από το παρελθόν να μεταδίδονται στον ραδιοφωνικό «αέρα»; Τα ΑΣΚΙ επιχείρησαν να απαντήσουν καταφατικά μέσω της εβδομαδιαίας ραδιοφωνικής εκπομπής τους «Ιστορία στο Κόκκινο» (κάθε Κυριακή 1–2 μ.μ., *Στο Κόκκινο 105,5*). Η εκπομπή ξεκίνησε να μεταδίδεται στις 29 Σεπτεμβρίου 2013 και διανύει πλέον τον όγδοο κύκλο της, έχοντας παραγάγει περισσότερες από 200 ώρες συζήτησης και στοχασμού γύρω από το παρελθόν, οπτικοακουστικό υλικό που συστηματικά εμπλουτίζεται και είναι ελεύθερα διαθέσιμο στις ψηφιακές πλατφόρμες **Soundcloud** https://soundcloud.com/aski-6 και **Spotify**.

Η συσσώρευση αυτού του πλούσιου αρχειακού υλικού αλλά και η απήχηση των εκπομπών στο κοινό μάς ανέδειξαν νέα ερωτήματα: μπορεί μια προφορική συζήτηση σε ένα ραδιοφωνικό στούντιο να μετασχηματιστεί σε ένα χρηστικό εργαλείο μελέτης και έρευνας του παρελθόντος; Είναι δυνατόν η ιστορική ανάγνωση σημαντικών γεγονότων και η αποκωδικοποίηση της μνήμης τους να εκκινούν με αφορμή την κυκλοφορία ενός βιβλίου, τη διοργάνωση ενός επιστημονικού συνεδρίου, την ολοκλήρωση ενός νέου ερευνητικού προγράμματος; Μπορούμε δηλαδή να ξετυλίγουμε το μπλεγμένο κουβάρι του παρελθόντος μέσα από μικρές, καθημερινές και «εφήμερου» χαρακτήρα αφορμές;

Στόχος της ψηφιακής εκδοτικής σειράς «**2 Αιώνες σε 21 Εκπομπές**» είναι να διαθέσει στο κοινό αυτοτελείς αφηγήσεις για το παρελθόν και την Ιστορία, εικονογραφημένες με πρωτότυπο αρχειακό υλικό προερχόμενο κατεξοχήν από τις συλλογές των ΑΣΚΙ αλλά και από άλλους αρχειακούς φορείς. Οι εκδόσεις που απαρτίζουν τη σειρά στηρίζονται στα απομαγνητοφωνημένα και εκδοτικά επιμελημένα κείμενα των εκπομπών, συνοδευόμενα από βιογραφικά στοιχεία των συνομιλητών και αναγκαίους για τον/την αναγνώστη/τρια υπομνηματισμούς. Οι εκδόσεις πλαισιώνονται ακόμη από χρηστικά εργαλεία έρευνας όπως ενδεικτικές βιβλιογραφίες και συνοπτικά χρονολόγια. Ακολουθώντας την καταστατική αρχή των ΑΣΚΙ για «ανοιχτή πρόσβαση» στη γνώση, κάθε έκδοση είναι ανοιχτής πρόσβασης σε κάθε ενδιαφερόμενο/η.

Τα κριτήρια επιλογής των εκπομπών που περιλαμβάνονται στη σειρά, πέρα από τον χρονολογικό άξονα των δύο αιώνων (19ος–20ός), κινούνται και σε μια προσπάθεια παρουσίασης πρωτότυπων θεματικών και άγνωστων εν πολλοίς ερμηνευτικών προσεγγίσεων, θεματικών που συνδυάζουν το γεγονός με τη μνήμη του και τις «δεύτερες ζωές» του στο δημόσιο πεδίο· στην τέχνη, στον πολιτισμό, στην πολιτική και κοινωνική ζωή, στην ιστοριογραφική συζήτηση, στα μνημεία και στα τοπόσημα, σε κάθε ψηφίδα του παρελθόντος που συνθέτει με την παρουσία της την παροντική διάσταση. Σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως κατά τις ταραγμένες δεκαετίες του 1940 και 1960,

και στις μεταβάσεις που πυροδότησε η Μεταπολίτευση, οι εκδόσεις συμπεριλαμβάνουν και παρουσιάζουν αυτοβιογραφικές μαρτυρίες, μεμονωμένες φωνές που εγγράφουν το προσωπικό στο συλλογικό βίωμα.

Κάθε έκδοση ασφαλώς συνιστά μια επιλογή και ως τέτοια αποδέχεται τα όρια, τις ελλείψεις και την αποσπασματικότητά της στη διερεύνηση ενός εκάστοτε θέματος. Θα θεωρεί όμως αυτήν την αποσπασματικότητα προτέρημα, αν οι αναγνώστες/τριες της την αξιοποιήσουν ως έναυσμα για νέα ομαδικά και ατομικά ερευνητικά εγχειρήματα ή αν αποτελέσει ένα βραχύ αλλά περιεκτικό, συγχρόνως ευχάριστο ανάγνωσμα.

***

Η πτώση της δικτατορίας το 1974, επτά χρόνια μετά το στρατιωτικό πραξικόπημα του 1967, αποτέλεσε μια σημαντική τομή για την Ελλάδα. Η μετάβαση στην Γ΄ Ελληνική Δημοκρατία σηματοδότησε την έναρξη μιας νέας εποχής. Στις 24 Ιουλίου 1974 ξεκίνησε η πιο μακρά και σταθερή δημοκρατική περίοδος της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας, η οποία παρά τις –κατά καιρούς– σφοδρές πολιτικές και κοινωνικές συγκρούσεις ή ακόμα και τις αμφισβητήσεις της, διαρκεί μέχρι σήμερα. Η Μεταπολίτευση, ένας όρος που στο ελληνικό πολιτικό λεξιλόγιο χρησιμοποιήθηκε με πολλούς τρόπους και φορτίστηκε άλλοτε θετικά και άλλοτε αρνητικά, όπως συνέβη λ.χ. κατά την πρόσφατη οικονομική κρίση, αποτελεί, συγχρόνως, και έναν νέο τόπο ιστορικής έρευνας, γύρω από τον οποίον τα τελευταία χρόνια παρατηρείται ένα διαρκώς αυξανόμενο ενδιαφέρον. Πώς μελετάμε, ωστόσο τη Μεταπολίτευση, ως μία μακρά περίοδο –με σημαντικές τομές και συνέχειες εντός της– που σημάδεψε την πορεία της Ελλάδας προς τον 21ο αιώνα ή ως μια σύντομη χρονικά και, συγχρόνως, πυκνή και περίπλοκη διαδικασία μετάβασης; Τι μπορούμε να μάθουμε για το σχετικά πρόσφατο αλλά εν πολλοίς ανεξερεύνητο παρελθόν μας, επιλέγοντας είτε την πρώτη είτε τη δεύτερη προσέγγιση;

Η παρούσα έκδοση, η 11η της σειράς «2 Αιώνες σε 21 Εκπομπές», φιλοξενεί μία συζήτηση μεταξύ τριών ερευνητών που έχουν συμβάλλει σημαντικά, ιδιαίτερα κατά την τελευταία δεκαετία, στη μελέτη της Μεταπολίτευσης και, κυρίως, στην έναρξη ενός πλούσιου διαλόγου που αφορά τις πηγές, τη θεματολογία, τις θεωρητικές παραμέτρους και εν γένει τον ορισμό του πεδίου: ο Ηλίας Νικολακόπουλος, ο Βαγγέλης Καραμανωλάκης και ο Τάσος Σακελλαρόπουλος, επί μακρόν μέλη, και οι τρεις, του ΔΣ των ΑΣΚΙ και συντελεστές της ραδιοφωνικής εκπομπής *Η Ιστορία στο Κόκκινο* από την έναρξή της, συζητούν για τις συγκλονιστικές αλλαγές που έζησε η ελληνική κοινωνία στο διάστημα των λίγων μηνών, από τον Ιούλιο του 1974 έως σχεδόν το τέλος του 1975 – αλλαγές που εξασφάλισαν τη μετάβαση της χώρας από το δικτατορικό καθεστώς στην κοινοβουλευτική αβασίλευτη δημοκρατία. Αφορμή για την εκπομπή στην οποία βασίστηκε η παρούσα έκδοση αποτέλεσε ο συλλογικός τόμος, σε επιμέλεια των προαναφερθέντων, *Η Μεταπολίτευση '74–'75. Στιγμές μιας μετάβασης* (Θεμέλιο, 2016). Στις σελίδες που ακολουθούν, οι τρεις ιστορικοί, μέσα από μια σειρά παραδειγμάτων (πολιτικά κόμματα, στρατός, ανώτατη εκπαίδευση), συζητούν για αυτή τη «σύντομη Μεταπολίτευση», τις διαδικασίες διαχείρισης των μετεμφυλιακών κληρονομιών αλλά και των προσδοκιών που είχε γεννήσει ο αντιδικτατορικός αγώνας στην ελληνική κοινωνία.

ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΕΚΠΟΜΠΗΣ

«Μεταπολίτευση '74–'75. Στιγμές μιας μετάβασης»
Η εκπομπή μεταδόθηκε στις 5/2/2017
Επιμέλεια: Ηλίας Νικολακόπουλος
Μουσική επιμέλεια: Θανάσης Μήνας
Ηχητική επιμέλεια: Γιάννης Κολύβας
Οργάνωση παραγωγής: Ιωάννα Βόγλη

Μπορείτε να την ακούσετε στο soundcloud:
https://soundcloud.com/aski-6/522017-1974-1975a

Μουσική εκπομπής:
Μίκης Θεοδωράκης, *Οι πρώτοι νεκροί*
Διονύσης Σαββόπουλος, *Σαν το Καραγκιόζη*
Peter Green, *Slabo Day*
David Byrne, *Seaside Smokes*
Μελίνα Μερκούρη, *Το Καφενείον Η Ελλάς*

ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΥΝΟΜΙΛΗΤΩΝ

Ο Βαγγέλης Καραμανωλάκης είναι αν. καθηγητής θεωρίας και Ιστορίας της Ιστοριογραφίας στο Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας (ΕΚΠΑ). Είναι πρόεδρος του Ιστορικού Αρχείου του ΕΚΠΑ και αντιπρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου των ΑΣΚΙ. Βιβλία του: *Η συγκρότηση της ιστορικής επιστήμης και η διδασκαλία της Ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, 1837–1932* (2006), *Το Πανεπιστήμιο Αθηνών και η ιστορία του 1837–1937* (2014, μαζί με τον Κώστα Γαβρόγλου και τη Χάιδω Μπάρκουλα) και *Ανεπιθύμητο παρελθόν. Οι φάκελοι κοινωνικών φρονημάτων και η καταστροφή τους* (2019, βραβείο από την Ακαδημία Αθηνών). Έχει επιμεληθεί μια σειρά συλλογικούς τόμους για τη χούντα, τη μνήμη της κοινότητας, την ελληνική νεολαία στον 20ό αιώνα, κ.ά. Τον καιρό αυτό προετοιμάζει μια βιογραφία του Γιάνη Κορδάτου.

Ο Τάσος Σακελλαρόπουλος σπούδασε ιστορία στο Πανεπιστήμιο της Σιένας στην Ιταλία και στο Πανεπιστήμιο Κρήτης. Κύριος τομέας των ενδιαφερόντων του είναι η ιστορία του ελληνικού εικοστού αιώνα. Ειδικότερα, ο πολιτικός ρόλος του Ελληνικού Στρατού, οι πολιτικές ανακατατάξεις της δεκαετίας 1940–1950, οι πολιτικές διώξεις στη μεταπολεμική Ελλάδα, η αντίσταση κατά της δικτατορίας του 1967. Είναι μέλος της ΕΜΝΕ (περιοδικό *Μνήμων*) και του Δ.Σ. των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ). Είναι υπεύθυνος στα Ιστορικά Αρχεία του Μουσείου Μπενάκη.

Ο Ηλίας Νικολακόπουλος είναι ομότιμος καθηγητής Εκλογικής Κοινωνιολογίας του ΕΚΠΑ και πρόεδρος των ΑΣΚΙ, ενώ έχει την επιστημονική επιμέλεια της εκπομπής *Ιστορία στο Κόκκινο*. Σπούδασε Μαθηματικά και θεωρία Πιθανοτήτων στην Αθήνα, στη Λωζάνη και στο Παρίσι. Το 1984 αναγορεύτηκε διδάκτωρ του Τμήματος Νομικής του ΑΠΘ. Από το 1986 έως το 2014 δίδαξε στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του ΕΚΠΑ, όπου διετέλεσε υπεύθυνος του ΠΜΣ «Πολιτική Επιστήμη και Κοινωνιολογία». Έχει εργαστεί στο Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) και έχει συμμετάσχει σε ερευνητικά προγράμματα στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Επί σειρά ετών συνεργαζόταν με τον τηλεοπτικό σταθμό Mega για την ανάλυση των δημοσκοπήσεων και των εκλογικών αποτελεσμάτων, ενώ αρθρογραφεί τακτικά στον Τύπο. Στις δεκάδες δημοσιεύσεις του (αυτοτελή έργα, συλλογικοί τόμοι και άρθρα), κυρίως σε θέματα εκλογικής κοινωνιολογίας και πολιτικής ιστορίας, περιλαμβάνονται τα βιβλία: *Ηλίας Ηλιού. Πολιτική βιογραφία* (2017) και *Η καχεκτική δημοκρατία. Κόμματα και εκλογές, 1946–1967* (2001).

ΜΕΤΑ ΤΗ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ

Θεσμοί σε μετάβαση: το παράδειγμα της ανώτατης εκπαίδευσης και του στρατού, 1974–1975

Συζητούν: Βαγγέλης Καραμανωλάκης (Β.Κ.) – Τάσος Σακελλαρόπουλος (Τ.Σ.) – Ηλίας Νικολακόπουλος (Η.Ν.)

Α΄ ΜΕΡΟΣ

Η «ΣΥΝΤΟΜΗ» ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗ

Ηλίας Νικολακόπουλος: Καλημέρα, είμαι ο Ηλίας Νικολακόπουλος και ακούτε την εκπομπή *Ιστορία Στο Κόκκινο* των Αρχείων Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας. Σήμερα έχω μαζί μου τον Βαγγέλη Καραμανωλάκη, ιστορικό και αντιπρόεδρο των ΑΣΚΙ, και τον Τάσο Σακελλαρόπουλο, επίσης ιστορικό, από το Μουσείο Μπενάκη, και μέλος του Δ.Σ. των ΑΣΚΙ. Φέτος συμπληρώνονται 50 χρόνια από την επιβολή της δικτατορίας, αλλά εμείς θα μιλήσουμε για το τέλος της, δηλαδή για τη Μεταπολίτευση, με τη στενή έννοια, για την περίοδο από τον Ιούλιο του '74 μέχρι τον Αύγουστο του '75, οπότε συντελείται η ουσιαστική, η κατά κυριολεξία μεταπολίτευση. Για την περίοδο αυτήν, για την πρώτη μεταπολίτευση, κυκλοφόρησε πρόσφατα ένα βιβλίο από τις εκδόσεις Θεμέλιο, το οποίο έχουμε επιμεληθεί οι τρεις που βρισκόμαστε σήμερα στο στούντιο. Ας ξεκινήσουμε, λοιπόν, με αφορμή αυτό το βιβλίο, μια κουβέντα για αυτήν τη «συμπυκνωμένη» Μεταπολίτευση, για τον πρώτο της χρόνο.

Βαγγέλης Καραμανωλάκης: Καλημέρα και από μένα. Ας ξεκινήσουμε λέγοντας δυο λόγια για το βιβλίο: εκδόθηκε τον Δεκέμβρη (2016) και μεταξύ μας το λέμε «σύντομη Μεταπολίτευση». Ο ακριβής τίτλος, όμως, είναι *Η Μεταπολίτευση '74–'75. Στιγμές μιας μετάβασης*.[1] Οι λόγοι που μας οδήγησαν στην έκδοση αυτού του βιβλίου σχετίζονται με μια ευρύτερη συζήτηση –την υπαινίχθηκε ήδη ο Ηλίας–, που αφορά το περίφημο τέλος της Μεταπολίτευσης. Το πότε ξεκινά η Μεταπολίτευση είναι σαφές: ξεκινά με την πτώση της χούντας και την έλευση του Κωνσταντίνου Καραμανλή. Το πότε τελειώνει είναι ένα ερώτημα το οποίο επανέρχεται συνέχεια. Θεωρήσαμε όμως πιο γόνιμο να εστιάσουμε στην περίοδο της καθαυτό Μεταπολίτευσης, δηλαδή ξεκινώντας από την έλευση Καραμανλή και φτάνοντας, ουσιαστικά, μέχρι και τις δίκες των βασανιστών.

Η.Ν.: Τις δίκες κυρίως των πρωταιτίων, που είναι και οι σημαντικότερες που έγιναν, γιατί οι άλλες ήταν λίγο «δευτερεύουσες».

1. Βαγγέλης Καραμανωλάκης – Ηλίας Νικολακόπουλος – Τάσος Σακελλαρόπουλος (επιμ.), *Η Μεταπολίτευση '74–'75. Στιγμές μιας μετάβασης*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2016. Στον τόμο γράφουν οι Νίκος Κ. Αλιβιζάτος, Στέφανος Βαμιεδάκης, Σπύρος Δραΐνας, Σπύρος Κακουριώτης, Κώστας Καραβίδας, Βαγγέλης Καραμανωλάκης, Αλέξανδρος Ναυπλιώτης, Ηλίας Νικολακόπουλος, Γιάννης Παπακονδύλης, Ελένη Πασχαλούδη, Σωτήρης Ριζάς, Τάσος Σακελλαρόπουλος, Μάγδα Φυτιλή.

Πανηγυρισμοί στην Αθήνα για την αποκατάσταση της Δημοκρατίας (Φωτογραφικό Αρχείο ΑΣΚΙ)

Β.Κ.: Και με ελαφρές ποινές, στην πραγματικότητα.

Η.Ν.: Εκτός από τη δίκη του Πολυτεχνείου, εννοείται.

Β.Κ.: Θέλαμε να δούμε τις μείζονες μεταβολές που σηματοδοτούν αυτήν την περίοδο, γιατί, πραγματικά, μέσα σε αυτό το διάστημα των λίγων μηνών έχουμε πάρα πολύ σημαντικές αλλαγές σε μια σειρά ζητήματα, όπως για παράδειγμα στο πολίτευμα, στους θεσμούς, στη νομοθεσία· αλλαγές, δηλαδή, που σηματοδοτούν πραγματικά μια νέα εποχή.

Τάσος Σακελλαρόπουλος: Καλημέρα και από μένα. Αν πρέπει να σκεφτούμε κάτι για τη Μεταπολίτευση, δεν είναι μονάχα η ανανέωση της πολιτικής σκέψης ή η ελευθερία που βιώνουν οι άνθρωποι μετά από εφτά χρόνια δικτατορίας, μετά από εφτά χρόνια ολοκληρωτισμού· είναι και η ανανέωση της πολιτιστικής, πολιτισμικής και εκπαιδευτικής παραγωγής που είχε διακοπεί την 21η Απριλίου και ξαναξεκινούσε τον Ιούλιο του '74. Δηλαδή γίνεται μία προσπάθεια να λειτουργήσει αυτή η ζεύξη του προδικτατορικού με το μεταδικτατορικό, σαν να μη μεσολάβησε δικτατορία, και αυτό αφορά ένα πολύ μεγάλο κομμάτι του αστικού κόσμου – και, κυρίως, του κόσμου που θα ξαναδιαχειριστεί την εξουσία. Ωστόσο, ανάμεσα στην 21η Απριλίου του '67 και στον Ιούλιο του '74 υπάρχει ένα πολύ μεγάλο κομμάτι της κοινωνίας που διεκδικεί το δίκιο του. Θα μπορούσε κανείς να πει, λοιπόν, ότι η δικτατορία, στην ουσία, είναι το τέλος του ελληνικού μεταπολεμικού κόσμου σε πολύ μεγάλο βαθμό και εντοπίζουμε, θα λέγαμε, δύο παραμέτρους. Η μία παράμετρος είναι η πιο συντηρητική και κυβερνητική: η παράμετρος της εξουσίας που προσπαθεί να ξαναστήσει την Ελλάδα στα πόδια της με ένα δημοκρατικό καθεστώς, αφήνοντας στο πλάι ό,τι είχε συμβεί. Η άλλη παράμετρος αφορά μία Ελλάδα που έχει υποστεί πολλά, έχει διεκδικήσει πολλά, έχει αλλάξει και προσπαθεί να φέρει εκείνη στα πράγματα μία νέα πραγματικότητα. Το βιβλίο προσπαθεί, με έναν τρόπο, να διασώσει αυτό το στοιχείο και, σε πολλά σημεία του, θα λέγαμε ότι το καταφέρνει.

Η.Ν.: Αυτή η μετάβαση από τη δικτατορία στην κοινοβουλευτική δημοκρατία θέτει πραγματικά το ζήτημα του τι συμβαίνει με το δικτατορικό καθεστώς. Έχουμε αποκατάσταση της δημοκρατίας, όπως είναι ο όρος που έχει επικρατήσει,

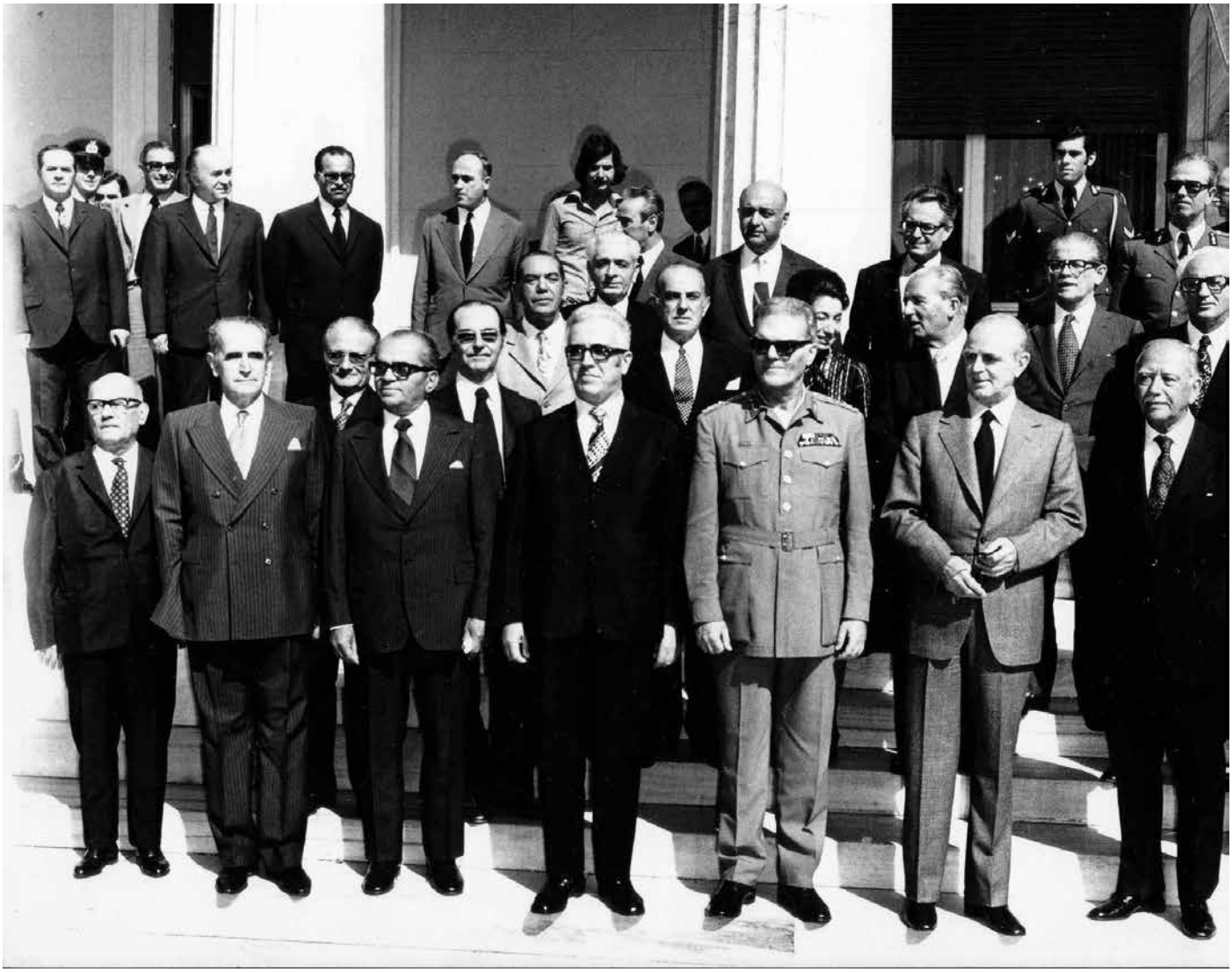

Η κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας του Κωνσταντίνου Καραμανλή και ο στρατηγός Φαίδων Γκιζίκης (Φωτογραφικό Αρχείο ΑΣΚΙ)

δηλαδή την επάνοδο στην 20ή Απριλίου του '67; Αυτό που διακήρυξε και η πρώτη Βουλή μετά την πτώση της δικτατορίας είναι ότι η «δημοκρατία δικαίω ουδέποτε κατελύθη»,[2] άρα ξαναγυρίζουμε πίσω, εκεί όπου είχαμε αφήσει το νήμα. Όμως όλοι ξέρουμε –και το ήξεραν και τότε– ότι η προδικτατορική δημοκρατία δεν μπορούσε να θεωρηθεί μια κανονική κοινοβουλευτική δημοκρατία, λόγω και των έκτακτων μέτρων που, ώς έναν βαθμό, ήταν σε ισχύ πριν από τις 21 Απριλίου. Άλλωστε και η χούντα, στην υπεράσπισή της, ακόμα και στο Συμβούλιο της Ευρώπης,[3] αυτό το οποίο επικαλείται είναι ότι δεν έφερε καινούργιους νόμους και ότι απλώς χρησιμοποίησε αυτούς που υπήρχαν ήδη για να φτιάξει μια καινούργια και πιο στέρεη δημοκρατία. Είναι αυτή η κλασική αντίφαση του λόγου της δικτατορίας, που επικαλείται ότι θα εξυγιάνει τη δημοκρατία καταργώντας την. Και, από την άλλη πλευρά, έχουμε πραγματικά τη μετάβαση σε κάτι νέο – κι αυτό το ισοζύγιο δεν αφορά μόνο το πολιτικό πεδίο. Έτσι κι αλλιώς, έχουμε δύο κρίσιμες και ριζικές αλλαγές που συντελούνται αμέσως, στο πρώτο τετράμηνο-πεντάμηνο: τη νομιμοποίηση του Κομμουνιστικού Κόμματος, άρα την άρνηση της περιοριστικής δημοκρατίας πριν από τη δικτατορία, και την κατάργηση της μοναρχίας, ένα δίλημμα το οποίο ήταν ζωντανό επί 60 χρόνια, από το 1915. Άρα έχουμε ένα νέο καθεστώς. Αυτή τη διαπίστωση τη βλέπουμε και στους επιμέρους τομείς της πολιτικής – και αν προσπαθεί κάτι να δείξει αυτό το βιβλίο, είναι ακριβώς αυτήν τη συνέχεια και ρήξη στους επιμέρους τομείς της κοινωνικής ζωής.

2. Στο Δ΄ Ψήφισμα της Ε΄ Αναθεωρητικής Βουλής «περί του πραξικοπήματος της 21ης Απριλίου 1967, διώξεως εγκλημάτων και ρυθμίσεων συναφών θεμάτων», το οποίο δημοσιεύθηκε στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* (6Α΄/18-1-1975), η Βουλή διακήρυσσε ότι «η δημοκρατία δικαίω ουδέποτε κατελύθη».

3. Τον Δεκέμβριο του 1969 το Συμβούλιο της Ευρώπης καταδίκασε την Ελλάδα για παραβίαση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων λόγω των καταγγελιών για βασανισμούς πολιτών. Για να αποφύγει την κατακραυγή και την αποπομπή, το δικτατορικό καθεστώς αποφάσισε την «αποχώρηση» της χώρας από το Συμβούλιο.

ΤΡΙΤΗ
24
ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1974

Η ΑΥΓΗ

Πρωινή εφημερίδα της Αριστεράς

ΣΤΗΝ 8Η ΣΕΛΙΔΑ
ΜΑΥΡΟΣ: Η ΕΠΙΘΕΣΗ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ ΑΠΟΤΕΛΕΙ ΣΤΙΓΜΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ

Νίκη τοῦ Λαοῦ καί ὅλων τῶν ἐργαζομένων

ΝΟΜΙΜΟΠΟΙΗΘΗΚΕ ΤΟ ΚΟΜ. ΚΟΜΜΑ ΚΑΤΑΡΓΗΘΗΚΕ Ο ΝΟΜΟΣ 509)47

Χάσμα

Ανοίγει μιὰ νέα σελίδα στὴν πολιτικὴ ζωὴ τοῦ τόπου

Η μεγάλη συγκέντρωση

ΕΡΧΟΝΤΑΙ!

οἱ βασιλεῖς μὲ τὴ Φρείκη

Αφισέτα υπέρ της αβασίλευτης Δημοκρατίας, 11-12/1974 (ΑΣΚΙ/Συλλογή Προκηρύξεων & Φυλλαδίων)

Β.Κ.: Νομίζω ότι αυτό αποτυπώνεται πολύ ωραία και σε ένα σχόλιο που κάνεις και εσύ, λέγοντας ότι από τη μια η κυβέρνηση Καραμανλή δικάζει τους πρωταίτιους και αυτό αποτελεί πραγματικά ένα μείζον γεγονός, πρωτοφανές για τέτοιου είδους μεταβάσεις· από την άλλη, όμως, χαρακτηρίζει «στιγμιαίο» το αδίκημα.[4] Με άλλα λόγια, ουσιαστικά αθωώνει όλους όσοι είχαν συμμετάσχει στις κυβερνήσεις, στην τοπική αυτοδιοίκηση και στα υπουργεία ως χουντικοί αξιωματούχοι, γιατί θεωρεί ότι το κράτος συνέχισε να λειτουργεί – και, με αυτήν την έννοια, το αδίκημα είναι «στιγμιαίο». Άρα, λοιπόν, από τη μια δικάζει τους πρωταίτιους, γεγονός το οποίο πραγματικά είναι μια τομή, ενώ για το ίδιο το χουντικό καθεστώς δεν υπάρχει επιστροφή πια. Έχουμε μία μετάβαση όπου τιμωρούνται οι πρωταίτιοι της κατάλυσης της δημοκρατίας, γεγονός που δεν συνέβη σε πολλές άλλες αντίστοιχες περιπτώσεις στο εξωτερικό, όπου οι καινούργιες αρχές συνθηκολόγησαν με τα προηγούμενα δικτατορικά καθεστώτα. Ήδη αυτό, λοιπόν, είναι ένα πολύ σημαντικό γεγονός. Από την άλλη, επιλέγοντας το «στιγμιαίο», δηλαδή αθωώνοντας τους συνεργάτες της χούντας αποσκοπεί στο να διατηρηθούν συγκεκριμένες ισορροπίες. Και το κάνει.

ΟΙ ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΕΙΣ ΣΤΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑ

Β.Κ.: Το ζήτημα αυτό θέλω να το επισημάνω και σε ένα άλλο πεδίο που με απασχόλησε σε αυτόν τον τόμο: στην Ανώτατη Εκπαίδευση. Από τη μια, η κυβέρνηση επιλέγει να προχωρήσει σε εκκαθαρίσεις, και μάλιστα βαθιές, στο διδακτικό προσωπικό· από την άλλη, δεν ικανοποιούνται όλα τα άλλα αιτήματα που έχουν ξεπηδήσει μέσα από όλη αυτήν τη διαδικασία, όπως η συμμετοχή των φοιτητών ή του Ειδικού Διδακτικού Προσωπικού στη διοίκηση των πανεπιστημίων. Δηλαδή, εκείνη τη στιγμή η κυβέρνηση, με έναν τρόπο, παίρνει κάποια μέτρα, αλλά και αυτά κάθε φορά ζυγιάζονται με βάση τις πολιτικές στρατηγικές της.

Η.Ν.: Και βέβαια, όσον αφορά την εκπαίδευση, κυρίως την Ανώτατη Εκπαίδευση, πρέπει να πούμε ότι είναι ο μόνος τομέας στον οποίο δεν ίσχυσε επί της ουσίας το «στιγμιαίο». Δηλαδή, τιμωρήθηκαν άνθρωποι γι' αυτά που είχαν κάνει στη διάρκεια της δικτατορίας, γιατί προφανώς οι φοιτητές ήταν το πιο κινητοποιημένο τμήμα της κοινωνίας, με αποκορύφωμα την εξέγερση του Πολυτεχνείου. Άρα, εκεί κάτι έπρεπε να γίνει για να βρεθεί μία ισορροπία, αλλά σίγουρα η αντιμετώπιση είναι διαφορετική σε σχέση με τη συνολική πολιτική διευθέτηση.

Β.Κ.: Νομίζω ότι θα μας πει ο Τάσος, στη συνέχεια, τι έγινε στον στρατό, αλλά πρέπει να αναφέρουμε ότι σχεδόν το 1/10 του διδακτικού προσωπικού, ένας πολύ μεγάλος αριθμός δηλαδή, με κάποιο τρόπο τιμωρείται για τη σχέση του με το δικτατορικό καθεστώς.

Τ.Σ.: Θα μπορούσε κανείς να ξεκινήσει μελετώντας τι συμβαίνει κατά τη διάρκεια της ίδιας της δικτατορίας, αυτών των επτά ετών δηλαδή. Τι θέλω να πω; Θα μπορούσε κανείς να μελετήσει ποιοι είναι οι τομείς αυτοί και ποιοι είναι οι άξονες τους οποίους επιλέγει η μεταδικτατορική κυβέρνηση να διατηρεί σε λειτουργία χωρίς να τους ακυρώνει απολύτως. Αυτό που έλεγε πριν ο Βαγγέλης πολύ ωραία και πολύ σωστά είναι ότι, στην ουσία, στη δίκη των πρωταιτίων, ο πρόεδρος του δικαστηρίου Γιάννης Ντεγιάννης,[5] με όλη τη μαεστρία του –το βιβλίο του *Η δίκη* είναι εξαιρετικό–, προσπαθεί, ακριβώς, να δει πόσο πίσω πάει η συνωμοσία. Ο ίδιος ο δικαστής, όμως, δικάζει τους συνωμότες, τους πρωταίτιους, δικάζει μερικές δεκάδες ανθρώπων και εκεί, θα λέγαμε, εξαντλεί την αυστηρότητά του – και με τρόπο πολύ νεωτερικό σε σχέση με περιπτώσεις άλλων δικτατοριών. Και πραγματικά είναι κάτι που συνάδει με το προοδευτικό και λαϊκό αίσθημα. Απ' την άλλη μεριά, όμως, είναι αυτό το «στιγμιαίο», που λέει ο Βαγγέλης: μένουν έξω όλες αυτές οι χιλιάδες ανθρώπων που ανέλαβαν, είτε ως χουντικοί είτε απλά ως διοικητικοί υπάλληλοι, θέσεις κυβερνητικές ή μη κυβερνητικές. Άρα, λοιπόν, το καθεστώς λειτουργίας του κράτους δεν μπορούν να το πλήξουν, να το ανατρέψουν και να το ακυρώσουνε. Μένει ελεύθερος ένας χώρος, θα λέγαμε, που αφορά τη νεολαία, την τέχνη και την καθημερινότητα, και σε αυτόν τον χώρο, ακριβώς, ανταγωνίζονται οι δύο δυνάμεις, η επίσημη (το επίσημο κράτος) και η ανεπίσημη, για το ποιος θα κυριαρχήσει και θα ελέγξει τη ζωή μετά τη δικτατορία.

4. Σύμφωνα με την απόφαση 684/1975 της Ολομέλειας του Αρείου Πάγου: «Το έγκλημα της εσχάτης προδοσίας είναι στιγμιαίο, αναλισκόμενο άμα τη τελέσει ή τη αποπείρα τελέσεως μίας των πράξεων της αντικειμενικής υποστάσεως. Συνεπώς η μεταγενέστερη συνδρομή δεν συνιστά αξιόποινη συνέργεια».

5. Ο Γιάννης Ντεγιάννης (1914–2006) ήταν έλληνας ανώτατος δικαστικός και βουλευτής. Στη δίκη των πρωταιτίων για το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου ήταν πρόεδρος του δικαστηρίου. Η απόφασή του ήταν καταδίκη σε θάνατο, η οποία μετατράπηκε σε ισόβια κάθειρξη με απόφαση της πολιτικής ηγεσίας. Πολιτεύτηκε με το ΠΑΣΟΚ και εκλέχθηκε βουλευτής το 1981 και το 1985. Βλ. Γιάννης Ντεγιάννης, *Η δίκη*, Αθήνα, Γνώση, 1990.

Πορεία για την αποχουντοποίηση, 1974–1975 (ΑΣΚΙ/Φωτογραφικό αρχείο εφ. «Σοσιαλιστική Αλλαγή»)

Η.Ν.: Όσον αφορά την Ανώτατη Εκπαίδευση και το φοιτητικό κίνημα, π.χ., ποιο καινούργιο στοιχείο διακρίνεις, Βαγγέλη; Στοχευμένες εκκαθαρίσεις στο πανεπιστήμιο είχαν γίνει την περίοδο του Διχασμού ή μετά την επιβολή της δικτατορίας του Μεταξά· είχαν γίνει, επίσης, μετά το '45, αλλά σε λίγα άτομα που είχαν συνεργαστεί με το ΕΑΜ. Τώρα έχουμε ένα πιο διάχυτο τοπίο.

Β.Κ.: Έχουμε δύο πράγματα. Το ένα είναι ότι βλέπουμε εκτεταμένες εκκαθαρίσεις σε ένα πανεπιστήμιο που είναι μουδιασμένο, δεν αντιδρά, όπως συχνά έκανε μέσω των οργάνων του. Το δεύτερο και κυριότερο είναι ότι έχουμε δύο νέους παράγοντες: την πολύ σημαντική παρουσία των δικαστών στο Πειθαρχικό Συμβούλιο, κυρίως από το Συμβούλιο Επικρατείας, το οποίο θυμίζω ότι είναι ένας θεσμός που επλήγη πάρα πολύ από το καθεστώς της χούντας και την παρουσία των φοιτητών. Οι περισσότεροι από τους δικαστές του Συμβουλίου έχουν απολυθεί ή έχουν πειθαρχικές κυρώσεις για τη στάση τους κατά τη διάρκεια της χούντας. Άρα, με έναν τρόπο, τους ξαναφέρνει στο προσκήνιο ως εγγυητές της δίκαιης τιμωρίας. Από την άλλη, για πρώτη φορά, συμμετέχουν δυναμικά και οι φοιτητές. Οι φοιτητές καλούνται από το Πειθαρχικό να καταθέσουν στοιχεία από τον Τύπο, από την προσωπική τους εμπειρία κ.λπ., ζητώντας την καταδίκη συγκεκριμένων καθηγητών. Είναι η πρώτη φορά που το φοιτητικό σώμα συμμετέχει με τέτοια ένταση σε αυτήν τη διαδικασία και, επειδή ακριβώς το φοιτητικό σώμα πιέζει, έχουμε αυτό που λέγαμε προηγουμένως: τις μεγάλες εκκαθαρίσεις. Την ίδια στιγμή, ξεκινάνε πολύ μεγάλες συζητήσεις με ανθρώπους όπως ο Μαρωνίτης, ο Τσάτσος, ο Φατούρος,[6] πρόσωπα πολύ σημαντικά δηλαδή, σχετικά με τις αλλαγές στο πανεπιστήμιο και τη σύνταξη ενός καινούργιου νόμου. Αυτό που έχει ενδιαφέρον είναι ότι, ενώ υπάρχει αυτή η πολύ έντονη συζήτηση και έχουμε

6. Ο Δημήτρης Μαρωνίτης (1929–2016) ήταν έλληνας ακαδημαϊκός, κλασικός φιλόλογος, κριτικός της νεοελληνικής λογοτεχνίας και δοκιμιογράφος. Από το 1974–1976 υπηρέτησε ως ειδικός σύμβουλος σε θέματα ανώτατης εκπαίδευσης στο Υπουργείο Παιδείας. Ο Δημήτρης Θ. Τσάτσος (1933–2010) ήταν έλληνας συνταγματολόγος και ακαδημαϊκός. Μετά την πτώση της δικτατορίας, ανέλαβε υφυπουργός Εθνικής Παιδείας στην κυβέρνηση Καραμανλή με στόχο, μεταξύ άλλων, την εκκαθάριση του Πανεπιστημίου από συνεργάτες της δικτατορίας. Ο Δημήτρης Φατούρος (1928–2020) ήταν έλληνας αρχιτέκτονας και ακαδημαϊκός. Το 1974 ανέλαβε τη θέση του Γενικού Γραμματέα Ανώτατης Εκπαίδευσης στην κυβέρνηση Καραμανλή.

Κλεισμένοι στὸ ξενοδοχεῖο τους ἀπολαμβάνουν τὴν τηλεόραση. Ἀπὸ τὸ ὕφος καὶ ἀπὸ τὴ θέση τους, ὅμως, φαίνεται πόσο ὀδυνηρὴ τοὺς εἶναι αὐτὴ ἡ ἀπόλαυση. Καὶ ὅμως, αὐτὸ δὲν φτάνει: «Δῶστε τὴ χούντα στὸ λαὸ» αὐτὴ εἶναι ἡ ἐθνικὴ ἐπιταγή. Διακρίνονται οἱ Παπαδόπουλος, Παττακός, Μακαρέζος καὶ Λαδᾶς. Λείπει ὁ Ρουφαγάλης

Οι πρωτεργάτες της χούντας υπό περιορισμό στη Τζια

Φοιτητική πορεία για την κατάργηση του νόμου 815, 1979 (ΑΣΚΙ/Φωτογραφικό Αρχείο περ. Αντί)

καταθέσεις σχεδίων από τον Λούρο[7] και μετέπειτα υπουργούς, η κυβέρνηση Καραμανλή δεν τολμά να προχωρήσει σ' αυτό το στάδιο. Άρα, από τη μία, έχουμε αυτήν την εντυπωσιακή πραγματικά εκκαθάριση. Από την άλλη, τα διοικητικά μέτρα που παίρνονται ή οι πραγματικές αλλαγές που γίνονται είναι μικρές, δειλές, οι οποίες τελικά θα καταλήξουν στον περίφημο νόμο 815[8] – έναν νόμο ο οποίος θα θεωρηθεί κατεξοχήν αναχρονιστικός σε σχέση με τα νέα αιτούμενα του πανεπιστημίου. Άρα θα ξαναγυρίσω σε αυτό που λέγαμε, ότι, δηλαδή, από τη μια έχουμε σημαντικές τομές, από την άλλη, όμως, η κυβέρνηση Καραμανλή πρέπει να διατηρήσει και τις ισορροπίες, γιατί ο κόσμος παραμένει σε μεγάλο βαθμό συντηρητικός.

Η.Ν.: Αυτό είναι και το βασικό. Δηλαδή, η μεταπολίτευση που συντελείται στο πολιτικό πεδίο με τις δύο ριζικές αλλαγές που αναφέραμε, με τη νομιμοποίηση του Κομμουνιστικού Κόμματος και την κατάργηση της Μοναρχίας, δεν μεταφέρεται στα επιμέρους πεδία πολιτικής – ή μεταφέρεται με μεγάλες αντιστάσεις. Αυτό το βλέπουμε στον επαναπατρισμό των πολιτικών προσφύγων, στο συνδικαλιστικό κίνημα, στο πώς θα λειτουργήσει η νέα τηλεόραση, δηλαδή στη διατήρηση του σταθμού των Ενόπλων Δυνάμεων, ακόμα και στον στρατό· οι αλλαγές δεν έχουν καμία σχέση με αυτές που συμβαίνουν στο πολιτικό πεδίο. Με άλλα λόγια, η κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας διατηρεί, αυτήν την περίοδο που εξετάζουμε, μια επιλεκτική στάση ανά τομέα πολιτικής, για να συγκρατήσει, αφενός, ένα εκλογικό σώμα κατά πλειοψηφία συντηρητικό, αφετέρου για να μπορέσει να ξαναλειτουργήσει διάφορους μηχανισμούς – όχι βέβαια με τη μορφή στην οποία αυτοί λειτουργούσαν κατά την προδικτατορική περίοδο, αλλά πάντως ως βραχίονες αυτής της νέας εξουσίας. Προχωρά σε έναν εντελώς διστακτικό εκσυγχρονισμό των θεσμών.

Διαδήλωση με αίτημα τον επαναπατρισμό των πολιτικών προσφύγων (Φωτογραφικό Αρχείο ΑΣΚΙ)

7. Ο Νικόλαος Λούρος (1898–1986) ήταν καθηγητής Μαιευτικής και Γυναικολογίας του Πανεπιστημίου Αθήνων. Το 1974 στην κυβέρνηση Καραμανλή ανέλαβε τη θέση του υπουργού Παιδείας.

8. Τον Αύγουστο του 1978 ψηφίζεται ο νόμος-πλαίσιο 815 για την ανώτατη εκπαίδευση, ο οποίος, μεταξύ άλλων, προέβλεπε τον περιορισμό των εξεταστικών περιόδων από 3 σε 2, την επιβολή ανώτατου όριου σπουδών, την οριοθέτηση του πανεπιστημιακού ασύλου κ.ά. Ο νόμος αντιμετωπίστηκε δυναμικά από τους φοιτητές, οι οποίοι προχώρησαν σε εκτεταμένες καταλήψεις, απαιτώντας την απόσυρσή του. Τελικά ο νόμος αποσύρθηκε τον Ιανουάριο του 1980.

Β΄ ΜΕΡΟΣ

ΣΤΡΑΤΟΣ: ΤΟΜΕΣ ΚΑΙ ΣΥΝΕΧΕΙΕΣ

Η.Ν.: Τελειώνοντας το πρώτο μέρος, είχαμε μείνει σε αυτήν την ασυμμετρία μεταξύ του συνολικού πολιτικού πεδίου και των επιμέρους τομέων πολιτικής. Ένα πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της ασυμμετρίας, νομίζω, είναι ο ίδιος ο στρατός – αυτός, δηλαδή, που παρέδωσε έντρομος την εξουσία εκείνη τη μέρα μπροστά στην καταστροφή την οποία είχε επιφέρει στην Κύπρο και ο οποίος, όμως, παρέμενε βασικός πυλώνας της εξουσίας. Ο Τάσος έχει ασχοληθεί ιδιαίτερα με τον στρατό, επομένως έχει τον λόγο.

Τ.Σ.: Ακολουθώντας τη σκέψη του Ηλία, θα έλεγα ότι υπάρχει, από τη μία, το αίτημα για αλλαγές, που εκδηλώνεται μάλλον ρητά πια, με τη μορφή των διεκδικήσεων, τον Ιούλιο του '74. Από την άλλη υπάρχει ο συντηρητικός τρόπος με τον οποίο εφαρμόζονται αυτές οι αλλαγές. Δηλαδή μοιάζει –αν μελετήσουμε αυτό το πρώτο έτος– σαν το κράτος να έχει μία ισχυρή μνήμη, την οποία η Νέα Δημοκρατία πρέπει να τη σεβαστεί και εκλογικά, όπως είπες εσύ, αλλά και λαϊκά. Η Μεταπολίτευση δεν έχει να κάνει μονάχα με την Αθήνα, αλλά και με ολόκληρη την Ελλάδα – και όλη η Ελλάδα είναι βαθύτατα συντηρητική· πρέπει, με έναν τρόπο, να λήξει ο Εμφύλιος, πρώτα τυπικά και σταδιακά ουσιαστικά, πράγμα που είναι δύσκολο. Σε αυτό το σημείο δεν θέλω να κάνω τον δικηγόρο του διαβόλου, ούτε του Καραμανλή, αλλά θέλω να πω ότι ο στρατός είναι ένα καλό παράδειγμα. Γιατί; Γιατί ο στρατός είναι το αγαπημένο παιδί της τάξης, θα λέγαμε, των εθνικοφρόνων και οι εθνικόφρονες είναι πάρα πολλοί στην Ελλάδα. Έχει, όμως, και μια γοητεία, ακόμα και σε ένα κομμάτι της Αριστεράς. Ο στρατός, όμως, είναι αυτός που έφερε τη δικτατορία, που ανέτρεψε το αστικό καθεστώς της 20ής Απριλίου 1967, που διαχειρίστηκε την πολιτική εξουσία στη χώρα, που έκανε ό,τι έκανε και μπήκαν οι Τούρκοι στην Κύπρο.[9] Το αποτέλεσμα, στην ουσία, ήταν ότι ένας από τους βασικούς πυλώνες του κράτους, ο στρατός, ο σιδηρούς βραχίονας που ελέγχει τα πάντα, περισσότερο και από την αστυνομία, είχε χτυπηθεί καίρια στην ηθική του λειτουργία. Μετά από το χτύπημα, λοιπόν, έπρεπε με κάποιο τρόπο να «επισκευαστεί». Γιατί; Γιατί τον στρατό τον χρειαζόταν ακόμα το καθεστώς, παρότι τον έστειλε στους στρατώνες και ο πολιτικός του ρόλος είχε πια καταργηθεί – όπως καταργήθηκε ο πολιτικός ρόλος του θρόνου. Αλλά η χαίνουσα πληγή της Κύπρου ήταν κάτι πάρα πολύ ουσιαστικό και ο στρατός αυτό έπρεπε να το μεταβολίσει. Επίσης, ο στρατός έπρεπε να σταματήσει να είναι επικίνδυνος πολιτικά. Έπρεπε, δηλαδή, να ακυρωθεί η όποια συνωμοσία στο εσωτερικό του και να πειστούν, έστω και με το ζόρι, όποιοι αξιωματικοί επιθυμούσαν να ξαναελέγξουν πολιτικώς τα πράγματα ότι δεν μπορούνε να το κάνουνε. Όμως δεν μπορούσε ο Καραμανλής να ακυρώσει τον στρατό, γιατί ήταν ένα κομμάτι της παράταξής του.

Τρικ από τη διεθνή εκστρατεία ενάντια στην τουρκική εισβολή (ΑΣΚΙ/Συλλογή Προκηρύξεων & Φυλλαδίων)

9. Η τουρκική εισβολή και κατάληψη ενός τμήματος της Κύπρου εκδηλώθηκε σε δύο φάσεις με τις Επιχειρήσεις Αττίλας Ι και Αττίλας ΙΙ. Η Επιχείρηση Αττίλας Ι ξεκίνησε στις 20 Ιουλίου 1974, πέντε ημέρες μετά το πραξικόπημα του Νίκου Σαμψών, με το οποίο ανέτρεψε τον αρχιεπίσκοπο Μακάριο. Μετά την πτώση της δικτατορικής κυβέρνησης στην Αθήνα, συμφωνήθηκε εκεχειρία μεταξύ των δύο αντιμαχόμενων πλευρών. Στις 14 Αυγούστου, μετά την κατάρρευση των συνομιλιών μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας στη Γενεύη, ξεκίνησε η δεύτερη φάση με την Επιχείρηση Αττίλας ΙΙ. Η εισβολή ολοκληρώθηκε τρεις ημέρες αργότερα με την κατάληψη σχεδόν του 38% του νησιού και τον εκτοπισμό περίπου 120.000 Κυπρίων. Οι συνομιλίες για την επίλυση του Κυπριακού ξεκίνησαν στις 25 Αυγούστου 1974 και συνεχίζονται μέχρι σήμερα.

Η.Ν.: Είναι πολύ χαρακτηριστικό ότι το θέμα της Κύπρου, στο οποίο την απόλυτη ευθύνη τη φέρει και η στρατιωτική ηγεσία και, προφανώς, οι συνωμοτικές ομάδες που λειτουργούσαν στο πλαίσιο του στρατεύματος, δεν ανοίγεται στη Μεταπολίτευση. Ο περίφημος φάκελος της Κύπρου[10] δεν πρόκειται να ανοιχθεί, ούτε να γίνει η συζήτηση.

Β.Κ.: Δεν θα γίνει καν η δίκη, Ηλία, αν και υπάρχει μια τέτοια σκέψη.

Η.Ν.: Ούτε καν εξεταστική επιτροπή, τίποτα δεν θα γίνει.

Τ.Σ.: Στη δίκη των πρωταιτίων, όποτε γίνεται αναφορά στην Κύπρο, ο Ντεγιάννης σταματά τη συζήτηση, διότι δεν μπορεί να τεθεί σαν θέμα.

Η.Ν.: Άρα η αίγλη του στρατού, ακόμα και στον κόσμο των εθνικοφρόνων, έχει πληγεί βαθύτατα, διότι είναι ο υπαίτιος μιας εθνικής καταστροφής. Έχει χάσει εθνικό έδαφος και το έχει παραδώσει στους Τούρκους. Πώς, επομένως, θα διαχειριστεί ο Καραμανλής και η κυβέρνηση αυτήν την κατάσταση στον στρατό;

Κωνσταντίνος Καραμανλής και Ευάγγελος Αβέρωφ (Φωτογραφικό Αρχείο ΑΣΚΙ)

Τ.Σ.: Ωστόσο, ο στρατός είναι ακόμα απαραίτητος, γιατί υπάρχει η τουρκική απειλή. Υπάρχει ο Αττίλας, αλλά υπάρχουν και τα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου, όπως και ο Έβρος. Άρα, με κάποιο τρόπο, ο στρατός πρέπει να ανασυγκροτηθεί· και, στην ουσία, ανασυγκροτείται και τοποθετούνται επικεφαλής όσοι γύρισαν την πλάτη στον Ιωαννίδη τον τελευταίο καιρό –ίσως και εβδομάδες– και στράφηκαν στον Αβέρωφ.[11] Ο στρατός, δηλαδή, ανασυγκροτείται με την υποστήριξη και τον έλεγχο του Αβέρωφ και γι' αυτό ένας μεγάλος αριθμός αξιωματικών που είχε αποτάξει η δικτατορία ως αντιστασιακούς δεν ξαναμπαίνει στον στρατό, εκτός από έναν· όλοι οι υπόλοιποι μπαίνουν στο ψηφοδέλτιο της Νέας Δημοκρατίας σαν υποψήφιοι βουλευτές. Αυτό είναι πολύ ουσιαστικό και πολύ ενδιαφέρον. Ο στρατός δεν προχωρεί, στην ουσία, σε εσωτερική κάθαρση, όπως ανέφερε ο Βαγγέλης για το πανεπιστήμιο. Απομακρύνονται αρκετοί, γίνεται το «κίνημα της πιτζάμας» του Ιωαννίδη, τον Φεβρουάριο του '75[12] –και αυτό είναι μία αφορμή για να φύγουνε δεκάδες αξιωματικοί–, αλλά στην ουσία δεν «καθαρίζει» ο στρατός ρητώς. Το Ναυτικό είναι πολύ διαφορετικό, γιατί εκεί γίνονται εκκαθαρίσεις.

10. Στις 11 Ιουλίου 2017, η Βουλή των Ελλήνων αποφάσισε τη δημοσιοποίηση των πρακτικών της Εξεταστικής Επιτροπής για τον Φάκελο της Κύπρου που είχε συγκροτήσει η Βουλή και η οποία λειτούργησε από τον Φεβρουάριο του 1986 έως τον Μάρτιο του 1988. Επίσης η Βουλή αποφάσισε την παράδοση του υλικού του φακέλου στη Βουλή των Αντιπροσώπων της Κυπριακής Δημοκρατίας. Η παράδοση πραγματοποιήθηκε σε ειδική συνεδρία στις 14 Ιουλίου 2017. Παράλληλα, ξεκίνησε και η έκδοση των πρακτικών και των πορισμάτων της Εξεταστικής Επιτροπής. Μέχρι σήμερα έχουν εκδοθεί 8 τόμοι. Βλ. Βουλή των Ελλήνων – Βουλή των Αντιπροσώπων Κυπριακής Δημοκρατίας, *Φάκελος Κύπρου*, 8 τόμοι, Αθήνα – Λευκωσία 2018–2019.

11. Ο Ευάγγελος Αβέρωφ (1910–1990) ήταν έλληνας πολιτικός και συγγραφέας. Εκλέχθηκε για πρώτη φορά βουλευτής το 1946 και διετέλεσε υπουργός σε διάφορα υπουργεία. Έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη σύσκεψη πολιτικών αρχηγών που πραγματοποιήθηκε στις 23 Ιουλίου 1974, η οποία οδήγησε στην επιστροφή του Κωνσταντίνου Καραμανλή. Στην κυβέρνηση αυτή ανέλαβε το Υπουργείο Εθνικής Άμυνας, στο οποίο παρέμεινε μέχρι το 1981. Μετά την ήττα της ΝΔ από το ΠΑΣΟΚ στις εκλογές του 1981, ανέλαβε την ηγεσία της δεξιάς παράταξης μέχρι τη διαδοχή του το 1984 από τον Κωνσταντίνο Μητσοτάκη.

12. Το πραξικόπημα της πιτζάμας ήταν μια αποτυχημένη απόπειρα πραξικοπήματος από χουντικούς ανώτερους και ανώτατους αξιωματικούς, η οποία στόχευε στην ανατροπή της κυβέρνησης Καραμανλή. Δεν πρόλαβε να εκδηλωθεί, καθώς αποκαλύφθηκε τον Φεβρουάριο του 1975.

Η.Ν.: Γίνεται το πραξικόπημα της πιτζάμας ή κατασκευάζεται το πραξικόπημα της πιτζάμας; Έχω την αίσθηση, δηλαδή, ότι ακριβώς επειδή δεν μπορούσε ή δεν ήθελε να προχωρήσει σε επί της ουσίας εκκαθαρίσεις ο Αβέρωφ, βρήκε μία ευκαιρία, κατασκεύασε ένα πραξικόπημα, απέπεμψε 20-30 μεσαίους και κατώτερους αξιωματικούς που είχανε εμπλακεί πάρα πολύ στη διαχείριση της δικτατορίας, και άφησε όλο το υπόλοιπο στράτευμα άθικτο από κάτω.

Τ.Σ.: Δεν ξέρω απολύτως αν κατασκευάστηκε το πραξικόπημα. Πάντως, είναι σίγουρο ότι υπήρχαν αξιωματικοί που, με έναν τρόπο, προσπάθησαν να ξανακινηθούν για να πάρουν τον έλεγχο του στρατού, γιατί το κύρος, έστω και χαμηλόβαθμων αξιωματικών των Ιωαννιδικών, ήταν πάρα πολύ ισχυρό. Ο Αβέρωφ, ωστόσο, έλεγξε την εξέλιξή του και κυρίως βρέθηκε από πάνω στα πράγματα, ελέγχοντας τελικά την κατάληξη, αλλά και την αποπομπή των αξιωματικών αυτών, μέσω της δίκης που έγινε μετά. Σίγουρα, όμως, ξαναλέω, αν κάτι πρέπει να δούμε με αφορμή τον στρατό, την τριτοβάθμια εκπαίδευση, αλλά και γενικότερα τη λειτουργία της κοινωνίας, είναι οι μεγάλες διαφορές μεταξύ Αθήνας και επαρχιακών πόλεων. Ακόμα τότε στην Ελλάδα υπάρχουν δύο διακριτοί πόλοι· τώρα έχουν ομογενοποιηθεί αρκετά. Μέσα στη διαδικασία της, στενά χρονικά προσδιορισμένης, Μεταπολίτευσης, οι διάλογοι μεταξύ Αθήνας και υπαίθρου είναι πολλαπλοί σε επίπεδο ηθικό, πολιτικό, πολιτισμικό. Με άλλα λόγια, οι άνθρωποι ζουν στην Αθήνα, αλλά γυρίζουν στις πόλεις και στα χωριά τους και συνδιαλέγονται με τον ντόπιο πληθυσμό – και αυτό δεν πρέπει να το αφήνουμε απέξω. Κάτι τέτοιο ισχύει και για τον στρατό, στις διάφορες μονάδες εκτός Αθήνας.

Η.Ν.: Επανέρχομαι λίγο στον στρατό, γιατί νομίζω ότι είναι ένας από τους τομείς πολιτικής όπου δεν έχουμε μελετήσει πώς γίνεται αυτή η μετάβαση – διότι και η καινούργια ηγεσία προέρχεται από τη δικτατορία. Μάλιστα, μου κάνει εντύπωση ότι επί 20 μέρες, τουλάχιστον, οι δύο κατεξοχήν υπεύθυνοι για την Κύπρο, ο Μπονάνος και ο Γαλατσάνος,[13] οι οποίοι ανήκαν στην ηγεσία του στρατεύματος και έδωσαν, ουσιαστικά, την εντολή για το πραξικόπημα Σαμψών – μπορεί να οργανώθηκε και να ήταν υπό τον έλεγχο του Ιωαννίδη, δεν παίζει ρόλο–, οι δύο αυτοί ούτε καν θίγονται, αν και, θα τολμούσα να πω, είναι οι κατεξοχήν προδότες σε αυτήν την ιστορία. Περιμένει τον δεύτερο Αττίλα για να τους εκπαραθυρώσει.

Τ.Σ.: Δεν τον περιμένει, διότι δεν ξέρει ότι θα γίνει ο δεύτερος Αττίλας για να τους εκπαραθυρώσει. Θέλω να πω, μην πάμε το πράγμα ανάποδα απ' ό,τι γίνεται. Όντως, με τον δεύτερο Αττίλα φεύγουν αυτοί οι δύο και ανεβάζει από κάτω, θα λέγαμε, τον Ντάβο και τον Γκράτζιο, που και αυτοί είχαν γίνει στρατηγοί επί Ιωαννίδη. Βέβαια υπάρχει και αυτή η περίφημη ιστορία με τις υπογραφές δεκάδων αξιωματικών εναντίον της δικτατορίας που είχε, υποτίθεται, συγκεντρώσει ο Ντάβος στο Γ΄ Σώμα Στρατού.

Η.Ν.: Τις οποίες ουδέποτε είδαμε.

Τ.Σ.: Ανεβάζει, λοιπόν, τον Ντάβο και τον Γκράτζιο και κάνει τον Αρμπούζη[14] αρχηγό ΓΕΕΘΑ. Δηλαδή, ο δεύτερος Αττίλας φέρνει μία αλλαγή, στην ουσία. Έχουν ειπωθεί πολλά, που δεν έχουν καταγραφεί, για το τι συνέβη στη διάρκεια της παράδοσης της εξουσίας από τον στρατό στον Αβέρωφ· στην ουσία, αυτός είναι που διαχειρίζεται το Συμβούλιο Αρχηγών που γίνεται στα παλιά Ανάκτορα, στη σημερινή Βουλή, δηλαδή, παρουσία της ηγεσίας του στρατού, όταν πια καλείται ο Καραμανλής. Εκεί, προφανώς, κάποια πράγματα έχουν συζητηθεί για το τι θα γίνει μετά στον στρατό. Αλλά, ξαναλέω, ο στρατός δεν ήταν ένα πειθήνιο όργανο της Νέας Δημοκρατίας. Αυτό θα πάρει χρόνο: θα γίνει με το ΠΑΣΟΚ στην εξουσία, βεβαίως, που θα τον πάρει υπό τον έλεγχό του. Αλλά, στην αρχή, τα πράγματα είναι ακόμα ρευστά και, θα έλεγα, επικίνδυνα. Δεν είναι απλό να αλλάξει η ηγεσία αμέσως. Πρέπει να γίνει σταδιακά – και νομίζω ότι αυτό κάνει ο Καραμανλής.

13. Ο Γρηγόριος Μπονάνος (1918–;) και ο Ανδρέας Γαλατσάνος (1919–1991) ήταν ανώτατοι αξιωματικοί του ελληνικού στρατού. Μετά το πραξικόπημα Ιωαννίδη, ο Μπονάνος τοποθετήθηκε στην ηγεσία των Ενόπλων Δυνάμεων, μετέπειτα ΓΕΕΘΑ, και ο Γαλατσάνος στην ηγεσία του Γενικού Επιτελείου Στρατού. Και οι δύο συμμετείχαν ενεργά στην ανατροπή του Μακάριου και στην τοποθέτηση του Νίκου Σαμψών στη θέση του Προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας, γεγονός που οδήγησε στην τουρκική εισβολή.

14. Ο Ιωάννης Ντάβος (1918–2008) ήταν ανώτατος αξιωματικός του ελληνικού στρατού. Το 1974, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής τον τοποθέτησε στην ηγεσία του Γενικού Επιτελείου Στρατού, ενώ το 1976 προήχθη σε επικεφαλής ΓΕΕΘΑ. Ο Αγαμέμνων Γκράτζιος (1922–1993) ήταν ανώτατος αξιωματικός του ελληνικού στρατού. Γενικά διατηρούσε καλές σχέσεις με το καθεστώς της 21ης Απριλίου. Την περίοδο 1974–1981 κατέλαβε ανώτατες θέσεις στον στρατό. Διετέλεσε διοικητής του Γ΄ Σώματος Στρατού, αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Στρατού και αρχηγός ΓΕΕΘΑ. Ο Διονύσιος Αρμπούζης (1912–1987) ήταν ανώτατος αξιωματικός του ελληνικού στρατού. Αποστρατεύτηκε τον Απρίλιο του 1967 από το χουντικό καθεστώς με τον βαθμό του αντιστράτηγου. Μετά την πτώση του ανέλαβε αρχηγός Ενόπλων Δυνάμεων, θέση την οποία διατήρησε μέχρι την αποστράτευσή του το 1976.

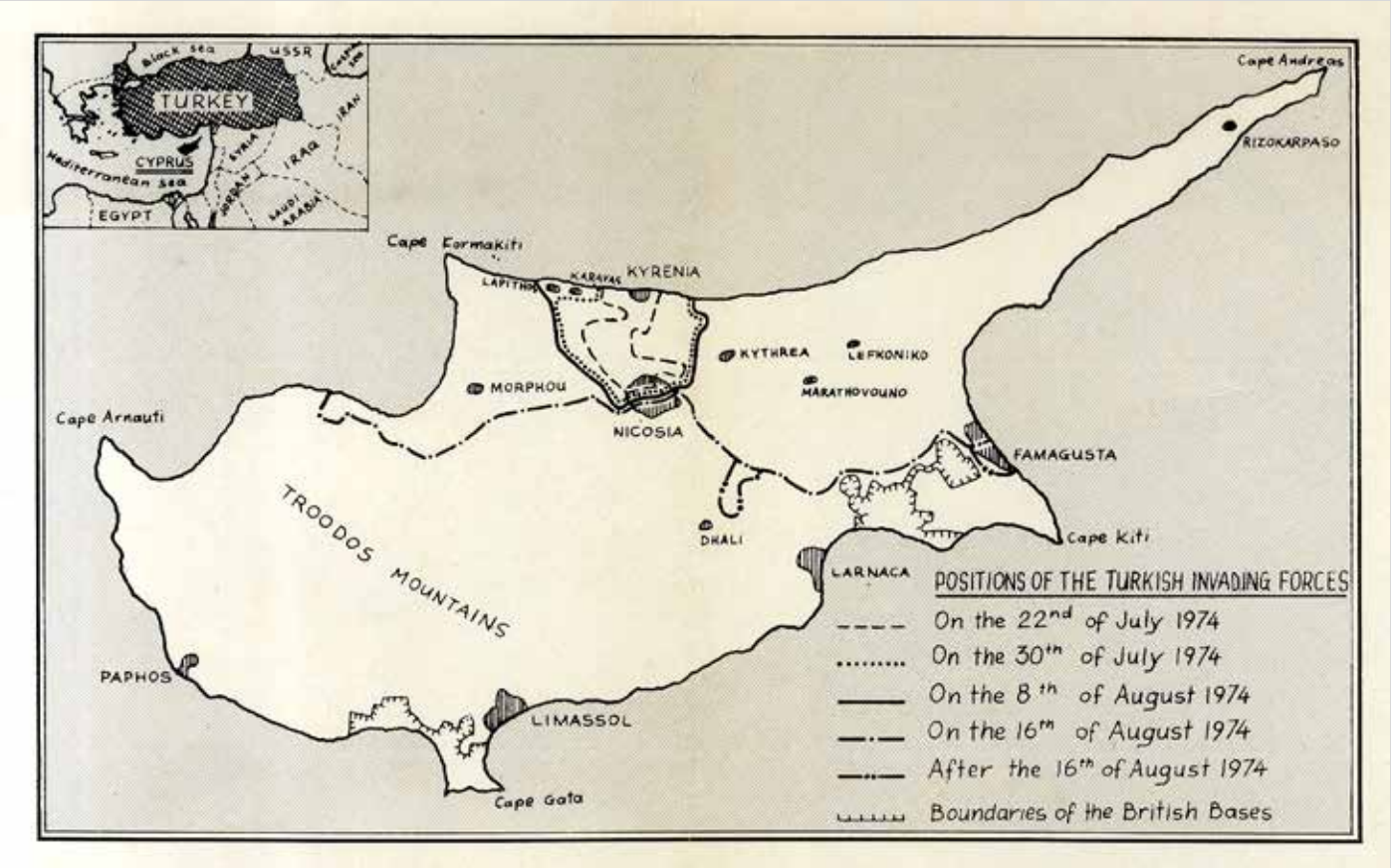

Χειρόγραφος χάρτης με την προέλαση του τουρκικού στρατού από τον Ιούλιο έως τον Αύγουστο του 1974

Ο ΣΤΡΑΤΟΣ ΑΝΗΚΕΙ ΣΤΟ ΕΘΝΟΣ

Ο ΣΤΡΑΤΟΣ ΜΑΖΙ ΜΕ ΤΟ ΛΑΟ

Ο ΣΤΡΑΤΟΣ ΦΡΟΥΡΟΣ ΤΗΣ
ΕΔΑΦΙΚΗΣ ΑΚΕΡΑΙΟΤΗΤΑΣ

ΠΑ.ΣΟ.Κ.

Πανελ. Σοσιαλ. Κίνημα

Τρικ του ΠΑΣΟΚ για τον στρατό, 11/1974 (ΑΣΚΙ/Συλλογή Προκηρύξεων & Φυλλαδίων)

Β.Κ.: Αν μπορώ να κάνω δύο σχόλια σε αυτό: πρώτον, γι' αυτό που λέει ο Τάσος, είναι σαφές ότι ο Αττίλας ΙΙ λειτουργεί καταλυτικά σε όλα αυτά. Δηλαδή το αίμα που έχει χυθεί πια και η στάση του ΝΑΤΟ, ουσιαστικά ανοίγουν ένα χαντάκι απ' όπου πολύ δύσκολα κανείς μπορεί να βγει. Το δεύτερο είναι το εξής: χαζεύοντας λίγο τις εφημερίδες, μετά το πραξικόπημα της πιτζάμας, καταλαβαίνει κανείς ότι υπάρχει μια ανακούφιση στον κόσμο, υπάρχει δηλαδή μια αίσθηση –στις εφημερίδες, τουλάχιστον, της Κεντροαριστεράς– ότι, με έναν τρόπο, «τους ξεδοντιάσαμε». Υπάρχει ένας φόβος που παραμένει ισχυρός και αφορά το τι μπορεί να κάνει ο στρατός.

ΜΙΑ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΣΕ ΜΕΤΑΒΑΣΗ

Η.Ν.: Μήπως να αφήσουμε λίγο τους ενόπλους και να προχωρήσουμε και στην υπόλοιπη κοινωνία; Νομίζω ότι στο βιβλίο έχουμε και ορισμένες πολύ ενδιαφέρουσες συμβολές για τη μετάβαση, όσον αφορά την τηλεόραση και το τηλεοπτικό τοπίο, το θέατρο και την κοινωνία. Για πες μας, Βαγγέλη, λίγο.

Β.Κ.: Για παράδειγμα, έχουμε ένα πολύ ενδιαφέρον κείμενο του Σπύρου Κακουριώτη για το Εθνικό Θέατρο, του Γιάννη Παπακονδύλη για τον Δήμο της Αθήνας, του Στέφανου Βαμιεδάκη για το εργατικό κίνημα... Από όλα αυτά τα κείμενα, αυτό που προκύπτει είναι ότι –το είπατε και εσείς ήδη– η Μεταπολίτευση δεν ήταν κάτι αυτονόητο ή κάτι αυτόματο. Αντιθέτως, έχει τους δικούς της αργούς χρόνους και τις δικές της μεταβάσεις. Υπάρχει ένα πολύ ωραίο στιγμιότυπο που διηγείται ο Παπακονδύλης και αφορά το τι έλεγε ένας δημοτικός σύμβουλος το '67 και τι το '74: ο ίδιος, λοιπόν, άνθρωπος επιχειρηματολογούσε υπέρ της δικτατορίας το '67 και, με την ίδια σχεδόν ζέση, υπέρ της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας το '74.

Η.Ν.: Νομίζω ότι τέτοιοι χαμαιλέοντες υπήρχαν πάρα πολλοί εκείνη την περίοδο, γιατί προφανώς αυτοί που συνεργάστηκαν με το καθεστώς δεν ήτανε κάποιοι ελάχιστοι. Αρκετοί συνεργάστηκαν, και μάλιστα, μιας και έφερες ως παράδειγμα το Δημοτικό Συμβούλιο της Αθήνας, δήμαρχος είχε εκλεγεί το '64 ο Γεώργιος Πλυτάς,[15] παρόλο που δεν είχε πλειοψηφήσει, και παρέμεινε δήμαρχος Αθηναίων μέχρι το αποτυχημένο βασιλικό αντιπραξικόπημα που έγινε στις 13 Δεκεμβρίου του '67.[16] Αυτός φεύγει μεν, αλλά οι δημοτικοί του σύμβουλοι παραμένουν· και προφανώς βγάζουν λόγους υπέρ της δικτατορίας και μετά οφείλουν να ξαναβγάλουν λόγους υπέρ της δημοκρατίας. Αντίστοιχα, και στο συνδικαλιστικό κίνημα, που ανέφερες, πάλι έχουμε αυτήν τη διφυή μεταπολίτευση. Δεν αλλάζουνε και πάρα πολλά πράγματα στη διοίκηση της ΓΣΕΕ. Φεύγουν κάποιες ακροδεξιές φράξιες ή ομάδες, έρχεται η συνεργασία κάποιων πρώην κεντρώων συνδικαλιστών, φτιάχνεται μια ισορροπία, αλλά το συνδικαλιστικό καθεστώς που υπήρχε πριν από τη δικτατορία θα παραμείνει μέχρι να ανέβει το ΠΑΣΟΚ στην εξουσία. Επίσης, πολύ ενδιαφέρουσα είναι όλη αυτή η ιστορία με την ΕΡΤ, όλη αυτή η αμφισημία. Διατηρούμε την τηλεόραση των Ενόπλων Δυνάμεων.[17] Η Ελλάδα είναι η μοναδική περίπτωση όπου, κατά την προδικτατορική περίοδο, υπήρχε και κανονικό δημόσιο κανάλι και κανάλι των Ενόπλων Δυνάμεων.

Τ.Σ.: Το οποίο είχε φτιαχτεί για τα ανακοινωθέντα του στρατού στον Εμφύλιο και μετά συνέχισε να έχει έναν ρόλο πολιτικού ραδιοφώνου.

Η.Ν.: Και μετά ο ραδιοφωνικός σταθμός των Ενόπλων Δυνάμεων πρωτοστατεί και στη δημιουργία της τηλεόρασης. Δεν τον ακουμπάμε. Προφανώς, με τις αλλαγές που γίνονται στον στρατό, δεν είναι το ίδιο προπαγανδιστικός με πριν, αλλά παραμένει ένας αντικομμουνιστικός, ανεξάρτητος δίαυλος επικοινωνίας υπό την αιγίδα των Ενόπλων Δυνάμεων. Και παρόλο που, στο επίσημο έστω κανάλι, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής, έχοντας και κάποιες φιλίες με διανοούμενους,

15. Ο Γεώργιος Πλυτάς (1910–1997) ήταν έλληνας πολιτικός. Διετέλεσε βουλευτής της ΕΡΕ και μεταπολιτευτικά της ΝΔ. Επίσης, υπήρξε δήμαρχος Αθηναίων την περίοδο 1964–1967. Στις δημοτικές εκλογές του 1964, αν και ο Πλυτάς δεν ήρθε πρώτος σε ψήφους στη διαδικασία της έμμεσης εκλογής δημάρχου από τα μέλη του Δημοτικού Συμβουλίου, εκλέχθηκε δήμαρχος, θέση στην οποία έμεινε μέχρι το αντικίνημα της 13ης Δεκεμβρίου 1967.

16. Στις 13 Δεκεμβρίου 1967, ο βασιλιάς Κωνσταντίνος μαζί με τον πρωθυπουργό Κωνσταντίνο Κόλλια αποπειράθηκαν να ανατρέψουν την κυβέρνηση του Γεώργιου Παπαδόπουλου. Το αντικίνημα απέτυχε· η βασιλική οικογένεια και ο πρώην πρωθυπουργός Κόλλιας διέφυγαν στη Ρώμη. Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος δεν επανήλθε ποτέ στην Ελλάδα, καθώς αμέσως μετά την πτώση της δικτατορίας, στο δημοψήφισμα του Δεκεμβρίου του 1974, καταργήθηκε η βασιλευομένη δημοκρατία.

17. Η Τηλεόραση των Ενόπλων Δυνάμεων (ΤΕΔ) ξεκίνησε να εκπέμπει στις 27 Φεβρουαρίου 1966. Τον Νοέμβριο του 1970 μετονομάστηκε σε ΥΕΝΕΔ (Υπηρεσία Ενημερώσεως Ενόπλων Δυνάμεων). Ο Κεντρικός Ραδιοφωνικός Σταθμός Ενόπλων Δυνάμεων υπήρχε ήδη από το 1948.

Κινητοποιήσεις των εργαζομένων του εργοστασίου «Πίτσος», 1974 (ΑΣΚΙ/Φωτογραφικό αρχείο εφ. Σοσιαλιστική Αλλαγή)

Φωτογραφία από την πολιτιστική εκπομπή της ΥΕΝΕΔ «Ανοιχτό παράθυρο», 8/10/1982 (ΑΣΚΙ/Φωτογραφικό Αρχείο εφ. Σοσιαλιστική Αλλαγή)

προοδευτικούς, θα επιχειρήσει μια αλλαγή –θα κληθεί ακόμα και ο σερ Χιου Γκριν[18] από το BBC για να μετατρέψει την ΕΡΤ σε ελληνικό BBC–, νομίζω ότι όλες αυτές οι προσπάθειες πολύ σύντομα θα αποτύχουν, παρότι εμπλέκονται ο Χορν, ο Ελύτης, ο Χατζιδάκις κ.ά. Σε τι έγκειται αυτή η δυστοκία μετάβασης;

Β.Κ.: Εγώ θέλω λίγο να ξαναγυρίσω σε αυτό που είπε και ο Τάσος, που για μένα είναι πολύ σημαντικό; σε αυτήν την έννοια των πολλαπλών διαλόγων. Υπάρχει, τον τελευταίο καιρό, μια αντίληψη ότι η στιγμή του '74 ήταν λίγο-πολύ μια χαμένη ευκαιρία, ότι θα μπορούσε να υπάρχει μία πολύ μεγαλύτερη αλλαγή, η οποία δεν κατορθώθηκε – και ήρθε η κυβέρνηση Καραμανλή και τα σκέπασε όλα. Κατά τη γνώμη μου –και φαίνεται από αυτήν την κουβέντα εδώ– δεν είναι έτσι. Δηλαδή, από τη μία πρόκειται για μια μείζονα αλλαγή, αλλά, από την άλλη, οι κοινωνικές δυναμικές που υπάρχουν, οι ισορροπίες, τα συμφέροντα, οι άνθρωποι οι οποίοι έχουν διαπαιδαγωγηθεί όλα αυτά τα χρόνια στην εθνικοφροσύνη, όλα αυτά δεν γίνεται να ανατραπούν από τη μια στιγμή στην άλλη.

Τ.Σ.: Μα και η ίδια η χούντα διαπαιδαγώγησε. Δηλαδή, όσο και να ενοχλούσε τους ανθρώπους του πνεύματος, τους ανθρώπους της Δεξιάς που ήταν δημοκρατικοί, τους ανθρώπους του Κέντρου και της Αριστεράς, παρ' όλα αυτά, στον λαϊκό πυρήνα, η χούντα υπήρξε παρεμβατική. Για παράδειγμα, είναι σαν να 'ξερε ποια κλειδιά της έδιναν εύκολη πρόσβαση στην αντίληψη του κόσμου, έτσι που κατάφερνε να φέρνει την τέχνη, την όποια τέχνη, κοντύτερα σε αυτόν. Την ευτέλεια, δηλαδή, με έναν τρόπο την καλλιέργησε επιτυχώς και, παρότι αυτή υπήρχε και πριν από την 21η Απριλίου του '67, από αυτήν πιάστηκε για να ανοιχτεί στον κόσμο. Ακόμη και το τραγούδι αλλάζει: και στο

18. Ο Sir Hugh Carleton Greene (1910–1987) ήταν βρετανός τηλεοπτικός παραγωγός και δημοσιογράφος. Διετέλεσε διευθυντής του BBC την περίοδο 1960–1969. Ο Greene στήριξε ενεργά το αντιδικτατορικό κίνημα, ενώ μετά την πτώση της δικτατορίας ήρθε στην Ελλάδα ως σύμβουλος της κυβέρνησης Καραμανλή σε θέματα ραδιοφωνίας και τηλεόρασης.

λαϊκό τραγούδι, ακόμα, παγίωσε μια κατάσταση. Άρα τα εφτά χρόνια είναι πολλά και η χούντα κάνει, θα λέγαμε, ένα άνοιγμα προς την κοινωνία, το οποίο η κοινωνία το αποδέχεται. Ακόμα και η αστυφιλία που παρατηρείται στη διάρκεια της δικτατορίας συνδέεται με αυτό το μοντέλο που θέλει να παρουσιάσει το καθεστώς σε πολιτισμικό αλλά και σε θεσμικό επίπεδο. Αν κάτι πλήττει τη λειτουργία του κράτους, αλλά και την ίδια τη Δεξιά, είναι η κατάργηση της ιεραρχίας που κάνει η δικτατορία – και αυτό πάει να αποκαταστήσει η Δεξιά μετά την πτώση της. Όμως, πάει να το κάνει με το επιτελείο που είχε και πριν, το οποίο, με έναν τρόπο, συμμετείχε και στη διάρκεια της επταετίας. Άρα, πρέπει να γίνουν πάρα πολλοί συνδυασμοί.

Η.Ν.: Βαγγέλη, θέλεις κάτι να προσθέσεις;

Β.Κ.: Σκεφτόμουν αυτό που λέει ο Τάσος και είναι κάτι το οποίο δεν συζητάμε συχνά. Ήθελα, λοιπόν, να ρωτήσω εσένα τώρα: τι συμβαίνει με όλους αυτούς τους ανθρώπους που υπηρέτησαν το καθεστώς;

Η.Ν.: Αυτή ακριβώς ήταν και η λειτουργία του «στιγμιαίου». Όπως είπαμε και νωρίτερα, σύμφωνα με την απόφαση του Αρείου Πάγου, λίγο πριν από τη δίκη των πρωταιτίων, το αδίκημα ήταν «στιγμιαίο», επομένως δεν παραπέμπεται κανένας, ούτε καν οι πρωθυπουργοί της δικτατορίας, πολλώ δε μάλλον στελέχη που διετέλεσαν γενικοί γραμματείς ή οτιδήποτε άλλο. Επιπλέον, αυτό το τμήμα που υπηρέτησε το δικτατορικό καθεστώς προερχόταν, σε μεγάλο βαθμό, και από τον χώρο της Δεξιάς – και επανέρχεται, σε χαμηλότερες θέσεις, βέβαια, και στη διάρκεια της Μεταπολίτευσης. Είναι περίπου οι ίδιοι άνθρωποι. Για παράδειγμα, στο οικονομικό πεδίο, όπου υπάρχει όλος αυτός ο μύθος περί ανάπτυξης στη διάρκεια της δικτατορίας, αυτή η ανάπτυξη πραγματοποιείται –όχι σε επίπεδο υπουργών προφανώς, αλλά σε επίπεδο καθοριστικών κυβερνητικών στελεχών– με το ίδιο οικονομικό επιτελείο που υπήρχε και προηγουμένως. Υπάρχει βέβαια και το κομμάτι της αλλαγής. Αλλάζει ο προσανατολισμός και η χώρα στρέφεται στην πλήρη ένταξη στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Για να επιτευχθεί αυτή η αλλαγή στον προσανατολισμό, αλλάζει η κορυφή, χρησιμοποιούνται καινούργιοι άνθρωποι, που προέρχονται ακόμα και από τον αντιδικτατορικό αγώνα, όπως ο Πεσμαζόγλου[19] και άλλοι, αλλά το από κάτω κομμάτι, η δημόσια διοίκηση, αυτοί, ας πούμε, που θα υλοποιήσουν αυτές τις πολιτικές, παραμένουν οι ίδιοι. Πολλώ δε μάλλον στο επίπεδο των υπηρεσιών ασφαλείας. Ξέρουμε πάρα πολύ καλά ότι και οι παρακολουθήσεις και τα πιστοποιητικά κοινωνικών φρονημάτων και οι φάκελοι παραμένουν εν λειτουργία.

Β.Κ.: Θα ήθελα να προσθέσω κάτι, γιατί μου φαίνεται ενδιαφέρον. Έβλεπα μία απόρρητη έκθεση της ΥΠΕΑ, της Υπηρεσίας Εθνικής Ασφάλειας, όπως έχει πλέον μετονομαστεί –είμαστε έξι μήνες, ας πούμε, μετά την πτώση του καθεστώτος–, η οποία λέει: «Χρησιμοποιήστε το δίκτυό σας για να μαζέψετε πληροφορίες για τους κομμουνιστές». Με άλλα λόγια, έξι μήνες μετά την πτώση της χούντας, το δίκτυο των πληροφοριοδοτών είναι ακριβώς το ίδιο, χωρίς να έχει αλλάξει τίποτα.

Τ.Σ.: Υπάρχει μία φήμη που λέει ότι, όταν έρχεται ο Καραμανλής, η δημόσια διοίκηση ανακαλύπτει περίπου 30.000 έμμισθους χαφιέδες.

Η.Ν.: Μιας και φτάνουμε προς το τέλος της εκπομπής και είπες για τους έμμισθους χαφιέδες, να πούμε ότι στους φακέλους που έχουν ψιλοανοίξει –γιατί δεν έχουν ανοίξει εντελώς– βρίσκουμε διάφορα πολύ ωραία στα πιστοποιητικά παρακολούθησης. Για παράδειγμα: «Τον ακολούθησαν μέχρι εκεί, μετά πήγε και αγόρασε ξηρούς καρπούς και κατέβηκε να πιει τον καφέ του». Αυτό, λοιπόν, είναι ένα έγγραφο το οποίο φτιάχνει ο ρουφιάνος που παρακολουθεί και πληρώνεται γι' αυτό, μετά το στέλνει στον ανώτερό του, ο οποίος το καταγράφει και επίσης πληρώνεται γι' αυτό, και μετά όλα αυτά τα έγγραφα στοιβάζονται σε κάποιο γραφείο. Προφανώς, κάποιοι φάκελοι περιέχουν άλλα πολύ χειρότερα.

Τ.Σ.: Και μετά βγαίνει το ΠΑΣΟΚ.

19. Ο Γιάγκος (Ιωάννης) Πεσμαζόγλου (1918–2003) ήταν έλληνας ακαδημαϊκός, οικονομολόγος και πολιτικός. Ήταν καθηγητής Πολιτικής Οικονομίας στο Πανεπιστήμιο Αθήνων, αλλά απολύθηκε το 1968 λόγω της αντιδικτατορικής του δράσης. Το 1971, μαζί με άλλους, ίδρυσε την Εταιρεία Μελέτης Ελληνικών Προβλημάτων (ΕΜΕΠ). Η ΕΜΕΠ διαλύθηκε από το καθεστώς το 1972 και ο ίδιος εξορίστηκε αρχικά στη Δεσκάτη Γρεβενών και, στη συνέχεια, στο Θέρμο Τριχωνίδας. Μετά την πτώση της χούντας, ανέλαβε υπουργός Οικονομικών της κυβέρνησης Καραμανλή, ενώ το 1974 εκλέχθηκε για πρώτη φορά βουλευτής με το κόμμα της Ένωσης Κέντρου.

Η.Ν.: Μετά από 7 χρόνια όντως θα βγει το ΠΑΣΟΚ, το οποίο θα εκμεταλλευτεί όλη αυτήν την ολιγωρία της διακυβέρνησης της Νέας Δημοκρατίας, εξαιτίας της δυσανεξίας της σε βαθύτερες τομές, και θα κάνει μεγάλες αλλαγές, καθιερώνοντας, για παράδειγμα, τον πολιτικό γάμο – τον οποίο συζήτησε κάποια στιγμή η Νέα Δημοκρατία, αλλά έκανε πίσω εξαιτίας των παρεκκλησιαστικών οργανώσεων. Κυρίως, επίσης, θα αναγνωρίσει και την Εθνική Αντίσταση και θα προχωρήσει και σε άλλες τομές.[20] Νομίζω ότι μπορούμε, με αυτά τα λίγο διασκεδαστικά, να τελειώσουμε την εκπομπή μας. Σας ευχαριστώ πάρα πολύ· καλή Κυριακή!

Προεκλογική εκστρατεία του ΠΑΣΟΚ για τις εκλογές του 1981. Φωτογράφος: Νίκος Παναγιωτόπουλος

20. Η πρώτη κυβέρνηση του Ανδρέα Παπανδρέου (1981–1985) προχώρησε σε μια σειρά ευρύτατες αλλαγές που καθόρισαν την πολιτική και κοινωνική ζωή της Ελλάδας. Μεταξύ άλλων, αναγνωρίστηκε η Εθνική Αντίσταση (1982), δημιουργήθηκε το Εθνικό Σύστημα Υγείας (1983), καθιερώθηκε ο πολιτικός γάμος (1982), εξισώθηκαν τα δύο φύλα σύμφωνα με το νέο οικογενειακό δίκαιο (1983) και καταργήθηκαν το πολυτονικό σύστημα και η σχολική ποδιά στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση (1982).

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ

24 Ιουλίου 1974	Άφιξη του Κωνσταντίνου Καραμανλή στην Ελλάδα. Διορίζεται πρωθυπουργός και σχηματίζει κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας
25 Ιουλίου 1974	Απελευθέρωση πολιτικών κρατουμένων
1 Αυγούστου 1974	Επαναφέρεται σε ισχύ το Σύνταγμα του 1952. Εξαιρούνται οι διατάξεις που αφορούν το πολίτευμα
2 Αυγούστου 1974	Ανακοινώνεται η έναρξη της διαδικασίας αποχουντοποίησης στον κρατικό μηχανισμό, στους δημόσιους οργανισμούς, στις τράπεζες και στα πανεπιστήμια
11 Αυγούστου 1974	Επαναλειτουργία της ΕΔΑ με πρόεδρο τον Ηλία Ηλιού
12 Αυγούστου 1974	Με ανακοίνωση του υπουργού Δημόσιας Τάξης Σόλωνα Γκίκα απαγορεύονται οι συγκεντρώσεις σε όλη τη χώρα λόγω επιστράτευσης
14–16 Αυγούστου 1974	Ολοκληρώνεται η τουρκική εισβολή στην Κύπρο με την επιχείρηση «Αττίλας ΙΙ». Καταλαμβάνεται σχεδόν το 38% του κυπριακού εδάφους και εκδιώκονται 200.000 Ελληνοκύπριοι
14 Αυγούστου 1974	Η Ελλάδα αποχωρεί από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ
16 Αυγούστου 1974	Ο Ανδρέας Παπανδρέου φτάνει στην Ελλάδα
22 Αυγούστου 1974	Ο Χαρίλαος Φλωράκης φτάνει στην Ελλάδα
3 Σεπτεμβρίου 1974	Ιδρύεται το Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα (ΠΑΣΟΚ). Δημοσιεύεται η Συντακτική Πράξη «περί αποκαταστάσεως της νομιμότητος εις τα Ανώτατα Εκπαιδευτικά Ιδρύματα». Δύο ημέρες αργότερα θα δημοσιευθεί η Συντακτική Πράξη «περί αποκαταστάσεως της τάξεως και ευρυθμίας εν τη Δικαιοσύνη»
9 Σεπτεμβρίου 1974	Ο δικηγόρος Αλέξανδρος Λυκουρέζος καταθέσει μήνυση κατά 15 ηγετών της στρατιωτικής δικτατορίας
12 Σεπτεμβρίου 1974	Η κυβέρνηση αποφασίζει να απολύσει τους διορισμένους από τη δικτατορία δημάρχους και κοινοτάρχες. Τη θέση αναλαμβάνουν προσωρινά δικαστικοί λειτουργοί
14 Σεπτεμβρίου 1974	Δημοσιεύεται το νομοθετικό διάταγμα «περί αποκαταστάσεως των συνδικαλιστικών ελευθεριών και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων»
21 Σεπτεμβρίου 1974	Σε διαθεσιμότητα τίθενται, με εντολή του υπουργού Άμυνας Ευάγγελου Αβέρωφ, 36 αξιωματικοί που είχαν διαδραματίσει πρωταγωνιστικό ρόλο στα εγκλήματα της χούντας, μεταξύ των οποίων οι βασανιστές Θεόδωρος Θεοφιλογιαννάκος και Νικόλαος Ντερτιλής
23 Σεπτεμβρίου 1974	Νομιμοποιείται το ΚΚΕ με την κατάργηση του Α.Ν. 509/1947

28 Σεπτεμβρίου 1974 — Επίσημη παρουσίαση του κόμματος και του προγράμματος της Νέας Δημοκρατίας

3 Οκτωβρίου 1974 — Τίθεται σε ισχύ η Συντακτική Πράξη για τα εγκλήματα της περιόδου 1967–1974

8 Οκτωβρίου 1974 — Ανακοίνωση της εκλογικής συνεργασίας ΚΚΕ – ΚΚΕ Εσωτερικού υπό τον συνδυασμό της «Ενωμένης Αριστεράς» με επικεφαλής τον Ηλία Ηλιού

9 Οκτωβρίου 1974 — Παραίτηση κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας του Κωνσταντίνου Καραμανλή, σχηματισμός υπηρεσιακής κυβέρνησης και προκήρυξη εκλογών για τη 17η Νοεμβρίου. Στις εκλογές θα επικρατήσει η Νέα Δημοκρατία με ποσοστό 54,37% και 220 έδρες

11 Οκτωβρίου 1974 — Συγκέντρωση διαμαρτυρίας φοιτητικών οργανώσεων (Πανσπουδαστική, ΕΚΟΝ «Ρήγας Φεραίος», Ν. ΠΑΣΟΚ, ΑΑΣΠΕ, ΠΠΣΠ, ΕΠΑΚ κ.ά.) στα Προπύλαια και πορεία προς τη Βουλή, λόγω της ανακοίνωσης της διενέργειας εκλογών στις 17 Νοεμβρίου

17 Οκτωβρίου 1974 — Δημοσίευση νομοθετικού διατάγματος «περί αποκαταστάσεως της δημοκρατικής νομιμότητος εις τους φοιτητικούς συλλόγους»

23 Οκτωβρίου 1974 — Σύλληψη και εκτοπισμός στην Κέα των Γεώργιου Παπαδόπουλου, Στυλιανού Παττακού, Νικόλαου Μακαρέζου, Ιωάννη Λαδά και Μιχαήλ Ρουφογάλη

5 Νοεμβρίου 1974 — Ποινική δίωξη για εσχάτη προδοσία κατά των πρωταιτίων της χούντας και των συνεργατών τους στο πραξικόπημα της 21ης Απριλίου

9 Νοεμβρίου 1974 — Διεξαγωγή των πρώτων μεταπολιτευτικών φοιτητικών εκλογών, στις οποίες κυριαρχούν οι συνδικαλιστικές παρατάξεις της Αριστεράς

24 Νοεμβρίου 1974 — Ολοκλήρωση του τριήμερου επίσημου εορτασμού για την πρώτη επέτειο του Πολυτεχνείου με τη διεξαγωγή της πορείας των φοιτητικών συλλόγων από το Πολυτεχνείο στην αμερικανική πρεσβεία

28 Νοεμβρίου 1974 — Επαναφορά της Ελλάδας στο Συμβούλιο της Ευρώπης

2 Δεκεμβρίου 1974 — Η Συμφωνία Σύνδεσης Ελλάδας–ΕΟΚ τίθεται εκ νέου σε ισχύ

7 Δεκεμβρίου 1974 — Επιστροφή Μακάριου στην Κύπρο για πρώτη φορά μετά το πραξικόπημα της 15ης Ιουλίου

8 Δεκεμβρίου 1974 — Διεξαγωγή δημοψηφίσματος για τη μορφή πολιτεύματος. Καταψήφιση της μοναρχίας με ποσοστό 69,2% έναντι 30,8%

29 Δεκεμβρίου 1974 — Ο ανακριτής Γεώργιος Βολτής απαγγέλει κατηγορίες για στάση, εσχάτη προδοσία και προπαρασκευαστικές ενέργειες εσχάτης προδοσίας στους Παπαδόπουλο, Παττακό, Μακαρέζο, Λαδά και Ρουφογάλη, που κρατούνται εκτοπισθέντες σε ξενοδοχείο της Κέας

8 Ιανουαρίου 1975 — Αφαίρεση, κατόπιν διαταγής του αρχηγού Ενόπλων Δυνάμεων, του φοίνικα της δικτατορίας από τα εθνόσημα των πηλικίων και όλα τα διακριτικά των στρατιωτικών

13 Ιανουαρίου 1975 — Ομόφωνη έγκριση από τη Βουλή ειδικού ψηφίσματος της κυβέρνησης, με το οποίο η 21η Απριλίου χαρακτηρίζεται και επισήμως «πραξικόπημα»

14 Ιανουαρίου 1975	Σύλληψη του τέως δικτάτορα Δημήτριου Ιωαννίδη
20 Ιανουαρίου 1975	Σύλληψη επί εσχάτη προδοσία των εκτοπισθέντων πραξικοπηματιών Παπαδόπουλου, Μακαρέζου, Παττακού, Λαδά και Ρουφόγαλη
28 Ιανουαρίου 1975	Επιστροφή του ταγματάρχη Σπύρου Μουστακλή στην Ελλάδα ύστερα από μακρά θεραπεία στην οποία είχε υποβληθεί σε αμερικανικό στρατιωτικό νοσοκομείο, λόγω της παράλυσης που υπέστη μετά τον βασανισμό του επί χούντας
3 Φεβρουαρίου 1975	Φυλάκιση του πρώην αντιβασιλέα Γεώργιου Ζωιτάκη
20 Φεβρουαρίου 1975	Άσκηση ποινικής δίωξης κατ' αγνώστου αξιωματικού για ανθρωποκτονία και κατά 16 πρωταιτίων της χούντας για ηθική αυτουργία, για τη δολοφονία του δεκαπεντάχρονου Βασίλη Πεσλή στην Πλατεία Αττικής, την 21η Απριλίου 1967
24 Φεβρουαρίου 1975	Αποτυχημένη απόπειρα πραξικοπήματος χουντικών αξιωματικών στην Αθήνα και σύλληψη των 35 φερόμενων ως πρωταιτίων της κίνησης. Μεταξύ αυτών ο ταξίαρχος Νικόλαος Ντερτιλής και ο ταγματάρχης Παρασκευάς Μπόλαρης
7 Μαρτίου 1975	Αναβολή επ' αόριστον της δίωξης των υπεύθυνων της κυπριακής τραγωδίας, πρωτίστως δε του Ιωαννίδη, «για να αποφευχθεί ενδεχόμενη διατάραξη των διεθνών σχέσεων της χώρας», από την κυβέρνηση με τη σύμφωνη γνώμη του συνόλου της αντιπολίτευσης
16 Μαρτίου 1975	Ολοκλήρωση της «κάθαρσης» των Ενόπλων Δυνάμεων με την αποστράτευση 141 χουντικών αξιωματικών όλων των κλάδων και όπλων, καθώς, όπως ανακοινώνεται, δεν θα υπάρξουν περαιτέρω έκτακτες κρίσεις
21 Απριλίου 1975	Σοβαρά επεισόδια στο κέντρο της Αθήνας κατά τη διάρκεια διαδήλωσης με αφορμή την επέτειο της 21ης Απριλίου. Βίαιη παρέμβαση της αστυνομίας με γκλομπ, αύρες και δακρυγόνα προκαλεί τραυματισμούς διαδηλωτών και πυροδοτεί μεγάλη πολιτική οξύτητα. Είχε προηγηθεί επίθεση μελών της εξωκοινοβουλευτικής αριστερής οργάνωσης ΕΚΚΕ εναντίον της αμερικανικής πρεσβείας με το σύνθημα «Ο λαός απαιτεί η πρεσβεία να καεί»
24 Απριλίου 1975	Εισήγηση του ανακριτή-εφέτη Κωνσταντίνου Ποταμιάνου περί μη δίωξης 104 μνυθέντων πρωθυπουργών, υπουργών και υφυπουργών της δικτατορίας με το αιτιολογικό ότι το αδίκημα για το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου ήταν «στιγμιαίο» και όχι διαρκές
25 Απριλίου 1975	Προφυλάκιση στον Κορυδαλλό του ταξίαρχου Νικόλαου Ντερτιλή για τα γεγονότα του Πολυτεχνείου τον Νοέμβριο του 1973
22 Μαΐου 1975	Παραπομπή σε δίκη, με βούλευμα του πενταμελούς συμβουλίου Εφετών, 24 από τους πρωτεργάτες της δικτατορίας με τις κατηγορίες της εσχάτης προδοσίας
7 Ιουνίου 1975	Έγκριση από τη Βουλή, με τις ψήφους των 208 βουλευτών της Νέας Δημοκρατίας, του νέου Συντάγματος της χώρας
25 Ιουνίου 1975	Έναρξη της πρώτης δίκης για δολοφονία πολίτη από στέλεχος της δικτατορίας, συγκεκριμένα του ιλάρχου ε.α. Κωνσταντίνου Κώτσαρη, ο οποίος κατηγορείται για τη δολοφονία του Παναγιώτη Ελή στις 25 Απριλίου 1967

21 Ιουλίου 1975

Έναρξη της δίκης 21 ιωαννιδικών συνωμοτών του Φεβρουαρίου στο Στρατοδικείο Αθηνών. Η δίκη θα ολοκληρωθεί τον Ιανουάριο του 1976 με την καταδίκη των εμπλεκομένων σε ποινές φυλάκισης από 15 μήνες έως 8,5 έτη, ενώ ο ίδιος ο Δημήτριος Ιωαννίδης θα καταδικαστεί σε 14 χρόνια κάθειρξη και δεκαετή στέρηση πολιτικών δικαιωμάτων για την ανάμειξή του

27 Ιουλίου 1975

Έναρξη της δίκης των πρωταιτίων της 21ης Απριλίου. Άσκηση ποινικής δίωξης κατά 78 συνεργών του πραξικοπήματος

7 Αυγούστου 1975

Έναρξη της δίκης των βασανιστών του ΕΑΤ-ΕΣΑ στο Στρατοδικείο Αθηνών

24 Αυγούστου 1975

Ένοχους για τα αδικήματα της εσχάτης προδοσίας και της στάσης κρίνει το δικαστήριο τους Παπαδόπουλο, Μακαρέζο και Παττακό, επιβάλλοντάς τους την ποινή του θανάτου. Ύστερα από κυβερνητική πρόταση, το Συμβούλιο Χαρίτων μετατρέπει την ποινή σε ισόβια κάθειρξη. Επιβολή της ίδιας ποινής σε Δημήτριο Ιωαννίδη, Γεώργιο Ζωιτάκη, Οδυσσέα Αγγελή, Γρηγόριο Σπαντιδάκη, Ιωάννη Λαδά, Μιχαήλ Ρουφογάλη και Κωνσταντίνο Παπαδόπουλο

13 Σεπτεμβρίου 1975

Ανακοίνωση των ποινών στη δίκη των βασανιστών της δικτατορίας. Καταδίκη του Νικόλαου Χατζηζήση σε 23 χρόνια κάθειρξη, των Θεόδωρου Θεοφιλογιαννάκου και Αναστάσιου Σπανού σε 20, του Δημήτριου Κόφα σε 7 και των Μιχαήλ Πέτρου και Δημήτριου Αντωνόπουλου σε 6. Αθώωση 15 κατηγορουμένων

16 Οκτωβρίου 1975

Έναρξη της δίκης για τα εγκλήματα του Πολυτεχνείου στον Κορυδαλλό. Κατηγορούμενοι οι Παπαδόπουλος, Ιωαννίδης, Ζαγοριαννάκος, Ντερτιλής, Ρουφογάλης κ.ά.

13 Νοεμβρίου 1975

Κατάργηση, με νομοσχέδιο που καταθέτει στη Βουλή ο υπουργός Δικαιοσύνης Κωνσταντίνος Στεφανάκης, του Γ΄ Ψηφίσματος του 1946 «περί εκτάκτων μέτρων αφορώντων την δημοσίαν τάξιν και ασφάλειαν»

19 Νοεμβρίου 1975

Ανακοίνωση της απόφασης της κυβέρνησης για την αναθεώρηση 15 συμβάσεων που είχε συνάψει η χούντα με μεγάλες εταιρείες

9 Δεκεμβρίου 1975

Λήξη της δίκης 36 αξιωματικών και οπλιτών που κατηγορούνταν για βασανισμούς κρατουμένων στη διάρκεια της δικτατορίας. Αθώωση 14, ενώ στους υπόλοιπους 22 επιβλήθηκαν ποινές φυλάκισης 7 ετών έως 3,5 μηνών

30 Δεκεμβρίου 1975

Έκδοση απόφασης του Εφετείου για τους ενόχους του Πολυτεχνείου: Ισόβια για τους Δημήτριο Ιωαννίδη, Σταύρο Βαρνάβα και Νικόλαο Ντερτιλή· 25 χρόνια κάθειρξη στους Γεώργιο Παπαδόπουλο, Ιωάννη Λυμπέρη, Δημήτριο Ζαγοριαννάκο, Παντελή Καραγιάννη και Κωνσταντίνο Μαυροειδή· καταδίκη σε φυλάκιση 25 ετών έως 5 μηνών σε 12 από τους κατηγορούμενους και αθώωση 12

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

«Φάκελος. Από το Πολυτεχνείο στη Μεταπολίτευση και την απόπειρα διαγραφής της», *Εκτός Γραμμής* 34 (Νοέμβριος 2013).

Αρχειοτάξιο, τχ. 15 (Σεπτέμβριος 2013) [Αφιέρωμα «Μεταπολίτευση 1974–1981: κομμάτια κι αποσπάσματα]

30 χρόνια πίσω... Κίνημα χωρίς μνήμη, κίνημα χωρίς προοπτική. Δίκη των βασανιστών, δίκη του Πολυτεχνείου, ατιμωρησία, κοινωνικοί αγώνες '74–'77, Αθήνα, εν πλω, 2004.

Αυγερίδης, Μάνος – Έφη Γαζή – Κωστής Κορνέτης (επιμ.), *Μεταπολίτευση. Η Ελλάδα στο μεταίχμιο δύο αιώνων*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2015.

Βαλντέν, Σωτήρης, *Δικτατορία και Αντίσταση 1967–1974. Προσωπική μαρτυρία*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2018.

Βαμβακάς, Βασίλης – Παναγής Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία του '80. Κοινωνικό, πολιτικό και πολιτισμικό λεξικό*, Αθήνα, Το πέρασμα, 2010.

Βάσσης, Λαοκράτης, *Ανοιχτή συζήτηση. Μεταπολίτευση. ΠΑΣΟΚ. Αριστερά*, Αθήνα, Ταξιδευτής, 2005.

Βεργόπουλος, Κώστας κ.ά., *«Les Temps Modernes». Η Ελλάδα σε εξέλιξη*, Αθήνα, Εξάντας, 1986.

Βλάχος, Άγγελος Σ., *Αποφοίτηση 1974. 25 Ιουλίου – 17 Νοεμβρίου*, Αθήνα, Ωκεανίδα, 2001.

Βούλγαρης, Γιάννης. *Η μεταπολιτευτική Ελλάδα 1974–2009*, Αθήνα, Πόλις, 2013.

Βούλγαρης, Γιάννης, *Η Ελλάδα από τη Μεταπολίτευση στην Παγκοσμιοποίηση*, Αθήνα, Πόλις, 2008.

Βούλγαρης, Γιάννης, *Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης 1974–1990. Σταθερή δημοκρατία σημαδεμένη από τη μεταπολεμική ιστορία*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2001.

Βουλή των Ελλήνων – Βουλή των Αντιπροσώπων Κυπριακής Δημοκρατίας, *Φάκελος Κύπρου*, 8 τόμοι, Αθήνα–Λευκωσία, 2018–2019.

Vryonis, Speros Jr., *Greece on the Road to Democracy: From the Junta to PASOK, 1974–1986*, Νέα Υόρκη, Aristide D. Caratzas, 1991.

Γιώτας, Στάθης, *Μνήμες και στοχασμοί. Από την Δικτατορία και την Μεταπολίτευση*, Αθήνα, Παπαζήσης, 2011.

Γλέζος, Μανώλης, *Από τη δικτατορία στη δημοκρατία*, Διάλογος, 1974.

Διαμαντούρος, Νικηφόρος Π., *Πολιτισμικός δυϊσμός και πολιτική αλλαγή στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης*, Αθήνα, Αλεξάνδρεια, 2000.

Διαμαντούρος, Νικηφόρος Π. – Μαρίνα Πετρονώτη, «1974: Η μετάβαση από το αυταρχικό στο δημοκρατικό καθεστώς στην Ελλάδα: Προέλευση και ερμηνεία μέσα από μία νοτιο-ευρωπαϊκή προοπτική», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τχ. 49 (1983), σ. 52–87.

Δικτατορία 1967–1974. Κείμενα και ντοκουμέντα, Αθήνα, Σύγχρονη Εποχή, 2017.

Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης, *Κοινωνία και πολιτική. Όψεις της Γ΄ Ελληνικής Δημοκρατίας 1974–1994*, επιμ. Χρήστος Λυριντζής – Ηλίας Νικολακόπουλος – Δημήτρης Σωτηρόπουλος, Αθήνα, Θεμέλιο, 1996.

Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης, *Εκλογές και κόμματα στη δεκαετία του '80. Εξελίξεις και προοπτικές του πολιτικού συστήματος*, πρόλογος: Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης, επιμ. Χρήστος Λυριντζής – Ηλίας Νικολακόπουλος, Αθήνα, Θεμέλιο, 1990.

«Η δημοκρατία δικαίω ουδέποτε κατελύθη». Η αποκατάσταση της δημοκρατίας. 40 χρόνια, Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, 2014.

Καββαδία-Λαμπρία, Έρα, *Μέρες του '74. Σελίδες της Μεταπολίτευσης*, Αθήνα, Ποταμός, 2002.

Καλλιβρετάκης, Λεωνίδας, *Δικτατορία και Μεταπολίτευση*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2017.

Kaminis, Georges, *La transition constitutionelle en Grèce et en Espagne* (Bibliothèque constitutionelle et de science politique 76), πρόλογος: Jean Gicquel, Παρίσι, Librairie gınırale de droit et de jurisprudence, 1993.

Καραμανωλάκης, Βαγγέλης, *Το ανεπιθύμητο παρελθόν. Οι φάκελοι κοινωνικών φρονημάτων στον 20ό αι. και η καταστροφή τους*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2019.

Καραμανωλάκης, Βαγγέλης – Ηλίας Νικολακόπουλος – Τάσος Σακελλαρόπουλος (επιμ.), *Η Μεταπολίτευση '74–'75. Στιγμές μιας μετάβασης*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2016.

Κασιμάτης, Γιώργος, *Η Μετάβαση στη Δημοκρατία και το Σύνταγμα του 1975*, Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, 2005.

Katsikas, Stefanos, «Transitional Justice after the Collapse of Dictatorship in Greece (1974–2000)», στο Nico Wouters (επιμ.), *Transitional Justice and Memory in Europe (1945–2013)*, Mortsel, Intersentia, 2014, σ. 259–287.

Κρεμμυδάς, Γιώργης Θ., *Οι άνθρωποι της Χούντας μετά τη Δικτατορία*, Αθήνα, Εξάντας, 1984.

Μπενάς, Τάκης, *Της δικτατορίας 1967–1974*, Αθήνα, Θεμέλιο, 2007.

Ντεγιάννης, Γιάννης, *Η δίκη*, Αθήνα, Εκδόσεις Γνώση, 1990.

Papadogiannis, N., *Militant around the Clock? Left-Wing Youth Policies, Leisure and Sexuality in Post-Dictatorship Greece, 1974–1981*, Νέα Υόρκη – Οξφόρδη, Berghahn Books, 2015.

Pappas, Takis S., *Making Party Democracy in Greece*, Μπέισινγκστόουκ – Λονδίνο, McMillan Press, 1998.

Πουλαντζάς, Νίκος, *La crise des dictatures. Portugal, Grèce, Espagne*, Παρίσι, Maspıro, 1975 [ελλ.: *Η κρίση των δικτατοριών. Πορτογαλία, Ελλάδα, Ισπανία*, μτφρ.: Χριστίνα Αγριαντώνη – Αποστόλης Αποστολόπουλος, Αθήνα, Παπαζήσης, 1976]

Ροδάκης, Περικλής (εκδ.), *Οι Δίκες της Χούντας. Α: Η Δίκη των Πρωταιτίων, Β: Η Δίκη του Πολυτεχνείου, Γ: Οι Δίκες των Βασανιστών*, 12 τόμοι, Αθήνα, Δημοκρατικοί Καιροί, 1975–1976.

Σακελλαρόπουλος, Σπύρος, *Η Ελλάδα στη μεταπολίτευση. Πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις 1974–1988*, Αθήνα, Α. Α. Λιβάνης, 2001.

Σβολόπουλος, Κωνσταντίνος Δ. – Ευάνθης Χατζηβασιλείου (επιμ.), *Κωνσταντίνος Καραμανλής. Αρχείο: Γεγονότα και Κείμενα: 8. Η δύσκολη μεταπολίτευση*, Αθήνα, εφ. *Η Καθημερινή* – Ίδρυμα Κωνσταντίνος Καραμανλής, 2005.

Σούρλας, Παύλος (επιμ.), *Η δικτατορία των συνταγματαρχών και η αποκατάσταση της δημοκρατίας. Πρακτικά συνεδρίου*, Αθήνα, Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον Κοινοβουλευτισμό και τη Δημοκρατία, 2016.

Στεφανάκης, Κωστής κ.ά., *24 Ιουλίου 1974. Η επιστροφή στη δημοκρατία και τα προβλήματά της*, Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της «Εστίας», 1975.

Φραγκόπουλος, Ιπποκράτης, *Τα δεκαπέντε χρόνια της γέννησης και πορείας της Τρίτης Ελληνικής Δημοκρατίας*, Αθήνα, Παπαζήσης, 1992.

Φυτιλή, Μαγδαληνή, *Μνήμη, Λήθη και Δημοκρατία: μια σύγκριση της ελληνικής με την ισπανική περίπτωση*, Αθήνα και Μαδρίτη, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, Σχολή Οικονομικών και Πολιτικών Επιστημών ΕΚΠΑ και Departamento de Ciencia Política y Relaciones Internacionales, Facultad de Derecho, Universidad Autónoma de Madrid, 2016.

Psomiades, Harry J., «Greece: From the Colonels' Rule to Democracy», στο John H. Hertz (επιμ.), *From Dictatorship to Democracy: Coping with the Legacies of Authoritarianism and Totalitarianism*, Ουέστπορτ, Connecticut Greenwood Press, 1982, σ. 251–273.

2 ΑΙΩΝΕΣ σε 21 ΕΚΠΟΜΠΕΣ

ΑΡΧΕΙΑ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Πλατεία Ελευθερίας 1, 10553 Αθήνα
email: aski@askiweb.gr
τηλ.: 210-3223062
www.askiweb.eu
facebook.com/askigr/

2021

ISBN: 978-618-85611-0-6